

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra primární pedagogiky

Význam dítěte pro rodinu v proměnách času

The meaning of a child for family over changing times

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Jana Kropáčková, Ph.D.

Autor práce: Barbora Ročková

Studijní obor: Pedagogika předškolního věku

Forma studia: kombinovaná

Diplomová práce dokončena: 18. 5. 2013

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 18. 5. 2013

Barbora Ročková

Děkuji PhDr. Janě Kropáčkové, Ph.D. za cenné rady, připomínky a náměty, které mi poskytla při zpracování diplomové práce.

Děkuji rodičům a prarodičům, kteří mi věnovali svůj čas, ochotně a trpělivě odpovídali na moje otázky a v malém dotazníku vyjádřili své názory na problematiku dětství.

Barbora Ročková

Souhlasím s tím, aby tato diplomová práce byla přístupná studentům a vyučujícím Univerzity Karlovy v Praze pro účely studijní, výukové, výzkumné a informační. Souhlasím s trvalým uložením této práce v databázi Theses.

Barbora Ročková

Klíčová slova: dítě předškolního věku, dětství, rodina, výchovné styly, potřeby dítěte, práva dítěte, hodnota dítěte pro rodinu a společnost, kvalitativní výzkum, rozhovory s rodiči a prarodiči, jejich úvahy o dětství, analýza dětské kresby, tvořivá dílna v mateřské škole

Key words: pre-school children, childhood, family, parenting styles, children's needs, children's rights, the value of a child for the family and society, qualitative research, interviews with parents and grandparents, their reflections on childhood, analysis of children's drawings, creative pre-school workshops

Anotace: Diplomová práce reflektuje pojetí dítěte v historické perspektivě s důrazem na poznání měnících se podmínek současného dětství s cílem hlubšího porozumění dnešnímu dítěti předškolního věku. Teoretická část je zaměřena především na proměny pojmání hodnoty dítěte a dětství v různých historických epochách. Praktická část v podobě kvalitativního výzkumu (písemné úvahy o dětství, rozhovory o rodině, dětské kresby a tvořivá dílna) představuje aktuální sondu do světa předškolních dětí z pohledu rodičů, prarodičů i samotných dětí.

Annotation: This thesis reflects the concept of the child in a historical perspective with an emphasis on recognizing the changing conditions of contemporary childhood with the goal of attaining a deeper understanding of today's pre-school child. The theoretical section primarily examines the changes in the way children and childhood have been valued in various historical periods. The practical section consists of qualitative research (written reflections on childhood, interviews with families, children's drawings and creative workshops), representing a current survey of the world of pre-school children from the perspective of parents, grandparents and children themselves.

Abstrakt: Záměrem diplomové práce bylo reflektovat pojetí dítěte v historické perspektivě s důrazem na poznání měnících se podmínek současného dětství s cílem hlubšího porozumění dnešnímu dítěti předškolního věku.

V teoretické části jsme sledovali především proměny pojmání hodnoty dítěte a dětství v různých historických epochách (od počátku dějin lidstva až po současnost), přínos dítěte pro rodinu z hlediska jejích funkcí a vliv dítěte na život jednotlivých členů rodiny.

Praktická část byla realizována jako kvalitativní výzkum (prostřednictvím písemných úvah o dětství, rozhovorů o rodině, dětských kreseb a tvořivé dílny v mateřské škole) a představovala aktuální sondu do světa předškolních dětí z pohledu rodičů, prarodičů i samotných dětí.

Z písemných úvah, rozhovorů a radostné atmosféry tvořivé dílny v mateřské škole vyplývá, že současní rodiče a prarodiče si svých dětí vysoce cení jako významné životní hodnoty: děti představují smysl jejich života, přinášejí jim citové uspokojení a jistotu, přispívají k jejich stimulaci, činnostem a rozvoji, znamenají reflexi jejich vlastního života, jsou pro ně radostí i starostí zároveň a napomáhají kontinuitě jejich života ve vztahu k budoucnosti i minulosti.

Podle většiny rodičů a prarodičů se dětství v průběhu posledních několika desetiletí výrazně proměnilo. V některých oblastech jsou dnešní děti bohatší oproti předchozím generacím, v jiných ošizenější. Jsou silně ovlivněny moderní, mnohdy uspěchanou dobou, médií, technikou a informacemi. Většina rodičů a prarodičů se domnívá, že média a technika působí na děti převážně negativně. Méně z nich připouští i kladný vliv moderních komunikačních a informačních prostředků.

Rodiče a prarodiče si uvědomují, že dnešní společnost nabízí nepřeberné množství aktivit a zájmových kroužků dětem již od nejútlejšího věku. Pestrou nabídku volnočasových aktivit pro děti přijímají některé matky pozitivně. Mnoho rodičů a prarodičů však upozorňuje na riziko přesycení a přetížení dětského organismu. Některé matky intenzivněji vnímají rizika současné doby a mají zvýšenou tendenci děti ochraňovat.

Při porovnání s historickými epochami minulosti se postoj rodiny a společnosti k dítěti v mnohém zlepšil, přesto však i dnešní děti strádají a trpí, jsou zanedbávané, citově ochuzené, zneužívané, týrané, přetěžované.

Každý by měl podle svých možností a sil přispět k tomu, aby se děti měly lépe, protože šťastné dětství se stává pevným základem pro spokojený a naplněný život v dospělosti.

Abstract: The aim of the thesis is to reflect the concept of the child in a historical perspective with an emphasis on recognizing the changing conditions of contemporary childhood with the goal of attaining a deeper understanding of today's pre-school child.

In the theoretical section we primarily examined the changes in the way children and childhood have been valued in various historical periods (from the beginning of

human history to the present), the contribution of children to the family with respect to their function and impact of children on the lives of individual family members.

The practical section consisted of qualitative research (written reflections on childhood, interviews with families, children's drawings and creative workshops), representing a current survey of the world of pre-school children from the perspective of parents, grandparents and children themselves.

The written reflections, interviews and joyful atmosphere of the creative workshops in pre-schools indicate that contemporary parents and grandparents value their children highly as an extremely important part of their lives: children give meaning to their lives, provide emotional satisfaction and security, stimulate and promote creativity and development, act as a reflection of their own lives, are both a source of joy and concern, and foster continuity in their lives with respect to the future and past.

According to the majority of parents and grandparents, childhood has changed significantly over the past few decades. In certain respects, today's children are richer than preceding generations, in others more impoverished. They are heavily influenced by the fast-paced modern age, media, technology and information. Most parents and grandparents feel that media and technology primarily has a negative effect on children. Fewer admit the positive aspects of modern communication and information technology.

Parents and grandparents realize that today's society offers children innumerable activity clubs and programs from the earliest age. The wide range of leisure activities for children is perceived positively by some mothers. Many parents and grandparents, however, point out the risk of overwhelming and overloading the young body. Some mothers more acutely perceive the risks of the current age and have a greater tendency to be protective of their children.

In comparison with historical periods, the stance of the family and society towards children has improved in many respects, nonetheless, today's children may want and suffer, are neglected, emotionally deprived, abused, tormented, or overloaded.

Everyone should contribute to the best of their abilities to improve the situation of children, because a happy childhood becomes the solid foundation for a satisfied and fulfilling life as an adult.

OBSAH

ÚVOD.....	10
-----------	----

TEORETICKÁ ČÁST.....	11
-----------------------------	-----------

1 RODINA – INSTITUTE A SÍŤ VZÁJEMNÝCH VZTAHŮ	11
---	-----------

1.1	PŘÍNOS DÍTĚTE PRO RODINU Z HLEDISKA JEJÍCH FUNKCÍ.....	12
1.2	VLIV DÍTĚTE NA ŽIVOT JEDNOTLIVÝCH ČLENŮ RODINY	14
1.2.1	Než se narodí	14
1.2.2	Děti a rodiče	15
1.2.3	Sourozenci.....	15
1.2.4	Jedináčci	16
1.2.5	Vnoučata a prarodiče	17
1.3	VÝCHOVNÉ STYL V RODINĚ.....	18

2 PROMĚNY RODINY A DĚTSTVÍ – POHLED DO HISTORIE.....	22
---	-----------

2.1	PRAVĚK	23
2.2	STAROVĚK.....	24
2.3	STŘEDOVĚK.....	25
	<i>Zastavení první: Z vlastního životopisu Karla IV. ....</i>	<i>27</i>
	<i>Zastavení druhé: Listy Perchty z Rožmberka.....</i>	<i>27</i>
2.4	NOVOVĚK.....	28
	<i>Zastavení třetí: Ze Školního deníku J. J. Ryby .....</i>	<i>31</i>
	<i>Zastavení čtvrté: Paměti Antonie Kavalírové .....</i>	<i>32</i>
	<i>Zastavení páté: Z kroniky života J. Lady .....</i>	<i>33</i>
2.5	20. STOLETÍ	33
	<i>Zastavení šesté: Jarmila Loukotková vzpomíná.....</i>	<i>36</i>

3 RODINA A DĚTSTVÍ NA PŘELOMU 20. A 21. STOLETÍ	37
--	-----------

3.1	ZNAKY SOUČASNÉ RODINY	37
3.2	ČESKÉ RODINNÉ PROSTŘEDÍ V ZRCADLE VÝZKUMŮ.....	39
3.3	OBRAZ DNEŠNÍHO DĚTSTVÍ.....	41
3.3.1	Dětství konzumní.....	41
3.3.2	Dětství prostoupené médii	42
3.3.3	Dětství přetížené	42
3.3.4	Dětství zanedbané	43
3.3.5	Dětství zhýčkané	43

4 RODINA – MÍSTO PRO NAPLNĚNÍ HODNOTY DÍTĚTE A DĚTSTVÍ.....	45
--	-----------

4.1	POTŘEBY DÍTĚTE	45
4.2	CITOVÁ VAZBA	48
4.3	PRÁVA DÍTĚTE	48
4.4	DOMOV.....	50

PRAKTICKÁ ČÁST	51
-----------------------------	-----------

ÚVOD.....	51
-----------	----

1 ÚVAHA RODIČŮ A PRARODIČŮ O DĚTSTVÍ.....	52
--	-----------

1.1	ZPRACOVÁNÍ ODPOVĚDÍ RODIČŮ A PRARODIČŮ	52
1.1.1	Čím jsou pro mě moje děti (vnoučata)	52
1.1.2	Jaké bylo moje dětství	53
1.1.3	Jaké je dětství dnešních dětí předškolního věku	53
1.2	SHRUTÍ A ZHODNOCENÍ ODPOVĚDÍ RODIČŮ A PRARODIČŮ	53
1.2.1	Hodnota dítěte pro současnou rodinu	54
1.2.2	Proměny dětství a dítěte	55
2	DIALOGY O RODINĚ A DĚTECH.....	58
2.1	RODINA ELIŠKY P.....	59
2.1.1	Zhodnocení rozhovoru s rodiči	60
2.1.2	Analýza kresby Elišky P.	62
2.2	RODINA DAVIDA K.....	65
2.2.1	Zhodnocení rozhovoru s matkou.....	65
2.2.2	Zhodnocení rozhovoru s babičkou.....	67
2.2.3	Analýza kresby Davida K.....	69
3	TVOŘIVÁ DÍLNA V MATEŘSKÉ ŠKOLE „NÁŠ DŮM“.....	71
3.1	PŘÍPRAVA, PRŮBĚH A ZHODNOCENÍ DNE RODIN V MATEŘSKÉ ŠKOLE	71
3.2	TVOŘIVÁ DÍLNA Z POHLEDU DĚTÍ	72
3.3	TVOŘIVÁ DÍLNA Z POHLEDU RODIČŮ	73
4	SHRUTÍ VÝSLEDKŮ KVALITATIVNÍHO VÝZKUMU.....	76
5	DISKUSE	78
	ZÁVĚR	80
	ODBORNÁ LITERATURA, PERIODIKA A INTERNETOVÉ ZDROJE.....	82
	BELETRIE	84
	PŘÍLOHY	85

Úvod

Ve své diplomové práci nazvané **Význam dítěte pro rodinu v proměnách času** bych se ráda hlouběji zabývala problematikou dětství, dítěte a rodiny. Toto téma je mi blízké nejen z hlediska teoretického (studium pedagogiky, psychologie, sociologie a historie patří do skupiny mých zájmů), ale i z hlediska praktického (za téměř dvacet let pedagogického působení v mateřské škole si všímám, jak se mění děti i rodiče).

Samozřejmě se měním také já a můj pohled na různé věci. Čím jsem starší, tím více si uvědomuji, jak je období dětství nezbytně důležité pro další etapy lidského života, a častěji si pokládám otázky: Jaké jsou dnešní děti? Jakou hodnotu mají pro současnou rodinu a společnost? Jaké dětství dnes prožívají?

Záměrem diplomové práce je reflektovat pojetí dítěte v historické perspektivě s důrazem na poznání měnících se podmínek současného dětství a s cílem hlubšího porozumění dnešnímu dítěti předškolního věku.

V teoretické části bych sledovala především proměny pojmání hodnoty dítěte a dětství v různých historických epochách.

Praktická část v podobě kvalitativního výzkumu (realizovaná prostřednictvím písemných úvah, rozhovorů, dětských kreseb a tvořivé dílny v mateřské škole) by měla být aktuální sondou do světa předškolních dětí z pohledu rodičů, prarodičů i samotných dětí.

Teoretická část

1 Rodina – instituce a síť vzájemných vztahů

Rodina je velké téma, kterým se zabývají zejména pedagogika, psychologie a sociologie. Šíře pohledů jednotlivých vědních disciplín přispívá k tomu, že neexistuje jediná univerzální definice rodiny. V odborné literatuře se setkáme s mnoha charakteristikami tohoto pojmu:

Podle Průchy (2009) je rodina základním článkem lidského společenství. Specifickým znakem, jímž se odlišuje od ostatních sociálních skupin, je její polyfunkčnost.

Možný (2011, s. 117) definuje rodinu jako „*institucionální zajištění lidské reprodukce, legitimní v dané společnosti*“, ... *společností uznávaný způsob, jak mít a vychovávat děti.*“

Podle Matouška (1993) je rodina instituce a vztahová síť. Jako v každé instituci, tak i v rodině zastávají její členové různé role, plní různé funkce a snaží se dosahovat vytyčených cílů plněním jednotlivých úkolů. Komunikují spolu, vstupují do vzájemných vztahů (interakcí), vytvářejí mezi sebou oboustranné vazby, ovlivňují se v pozitivním i negativním smyslu a sdílejí spolu dobré i špatné chvíle.

Plaňava (1994 in Kraus, 2008, s. 80) charakterizuje rodinu jako strukturovaný celek (systém), „*jehož smyslem, účelem a náplní je utvářet relativně bezpečný, stabilní prostor a prostředí pro sdílení, reprodukci a produkci života lidí.*“

Bláha (1946, s. 135) klade důraz na citovou funkci rodiny: „*Rodinné prostředí je prvním a nejdůležitějším citovým utvářitelem dítěte. Ono je prvním citovým sjednocovatelem dítěte i po stránce sjednocení vnitřního, i po stránce sjednocení směrem navenek, s jinými.*“

Opravilová (2002) považuje rodinu za nejvhodnější prostředí, v němž se naplňují základní lidské potřeby. Rodinu vnímá jako místo jistoty a bezpečí, v němž se od dětství utváří osobnost člověka.

Helus (2007, s. 135) pokládá rodinu za základní životní prostředí, které dítě nejen obklopuje, ale také ho ovlivňuje a formuje: „*Dítě je výrazným produktem rodiny. Očima své rodiny (svého otce, matky) se na sebe dívá, hodnotí své projevy, výkony.*“

Podle Matějčka (in Šulová, Zaouche-Gaudron, 2003, s. 460) je rodina „společenský jev pro lidstvo specifický. Trvá od úsvitu lidské historie na této zemi a je univerzálně přítomna ve všech jejích kulturách.“

1.1 Přínos dítěte pro rodinu z hlediska jejích funkcí

Rodina jako základní společenská jednotka plní řadu funkcí: 1) biologicko-reprodukční, 2) sociálně-ekonomickou, 3) ochrannou, 4) socializačně-výchovnou a vzdělávací, 5) emocionální a 6) relaxační a rekreační (Kraus, 2008). Naplňováním funkcí jsou uspokojovány potřeby všech členů rodiny, dětí i dospělých.

Smyslem **biologicko-reprodukční funkce** je plození potomků a zachování rodu. Touha mít děti je přirozeným instinktem a přírodní zákonitostí. Život jedince tak vlastně nekončí, ale přeneseně pokračuje v žití jeho dětí a vnoučat.

Sociálně-ekonomickou funkci mají dnes na starosti rodiče. Vydělávají peníze, starají se o chod domácnosti a hmotné zabezpečení svých dětí. Vkládají do nich naděje jako do budoucích garantů péče v době svého stáří a nemohoucnosti. Po dlouhá staletí však děti byly důležitou pracovní silou. Od útlého věku pomáhaly v řemeslnické dílně svého otce nebo v hospodářství. Starší chodily do služby, aby alespoň malým výdělkem přispěly do rozpočtu domácnosti.

Velkým sociálním problémem se stala dětská práce v továrnách masově uskutečňovaná zejména v 19. století v období průmyslové revoluce. Bohužel i dnes v zemích třetího světa žije mnoho dětí, které místo volných her a školy tráví dlouhé hodiny prací na poli, úklidem v hotelích a firmách nebo montováním součástek v továrních halách.

Důležitou roli plní **funkce ochranná**. Každý, ať dítě či dospělý, potřebuje mít střechu nad hlavou – tu opravdovou (kam neprší a nefouká) i symbolickou (tedy zažívat pocit bezpečí, důvěry a jistoty). Pro děti i dospělé je rodina útočištěm před nepříznivými životními situacemi. Je to místo, kde se člověk může svěřit se svými problémy, je vyslechnut, dostává radu a podporu a na druhé straně zas podává pomocnou ruku svým nejbližším, kteří se ocitli v životní krizi.

Mít rodinu obnáší mnoho radostí i starostí a úzkostí. Péče o děti znamená nejen mnoho omezení a ustupování, ale i „něco radostného, co dospělí lidé vnitřně potřebují, čím lidsky rostou a vyžívají, co jim dává hluboké životní uspokojení.“ (Matějček, 1986, s. 14). „Rodičovská odpovědnost, rodičovské povinnosti, starosti atd. jsou

...významnou pomocí nám samým – zvyšují naši hodnotu. Tady si nejvíce uvědomujeme, že nejen děti potřebují nás, ale že i my potřebujeme je.“ (Matějček, 1986, s. 16)

Nezastupitelné místo na utváření osobnosti dítěte má **funkce socializačně-výchovná a vzdělávací**. Rodina je prostředím, ve kterém se uskutečňuje tzv. primární socializace (Helus, 2007). Socializace je celoživotní proces, kdy se z jedince jako biologického tvora postupně stává společenská bytost a to působením sociálního prostředí, zejména prostřednictvím výchovy a sociálního učení.

Rodina poskytuje dítěti první sociální kontakty, učí ho mluvit, předává mu své normy, vzorce chování, hodnoty a tradice. Uvádí dítě do dalších sociálních prostředí a umožňuje mu rozvíjet vztahy k druhým lidem, aby i následná sekundární socializace ve škole, mezi kamarády atd. probíhala úspěšně. (Koťátková, 2008)

Také dítě posunuje dospělé v jejich sociálním vývoji. Narození dítěte je pro dospělé důležitým mezníkem v procesu jejich socializace: přijímají novou sociální roli rodičů. Stát se matkou a otcem je spjato se společenským uznáním, uplatněním a pozitivním hodnocením. (Matějček, 1986)

Rodiče jsou prvními vychovateli svých dětí. Výchova je však proces oboustranný (bipolární), a tak i děti „vychovávají“ rodiče, svými reakcemi ovlivňují jejich myšlení a chování.

Vzdělávání dnes zajišťuje převážně škola, i když někteří rodiče preferují tzv. domácí vyučování (děti se učí doma za přítomnosti svých rodičů, kteří jim látku vysvětlí; znalosti dětí pak posuzuje škola formou testů a zkoušek).

V širším pojetí rodiče učí a rozvíjejí děti zejména ve volném čase: poznávají přírodu, putují po hradech a zámcích, objevují výtvarné umění v muzeích a galeriích, navštěvují divadelní představení a koncerty. I děti mohou přispět ke vzdělání rodičů a prarodičů a pomoci jim překonat jazykové bariéry na zahraniční dovolené nebo naučit je pracovat s prostředky informačních komunikačních technologií.

Citová funkce (společně s funkcí relaxační a rekreační) patří k historicky nejmladším. Pocítit jistotu citového zázemí rodiny, zažívat lásku svých nejbližších, dávat ji i dostávat, společně sdílet citové prožitky – to vše člověka nesmírně obohacuje, rozvíjí a povznáší. Křehkost citových pout však činí rodinu i velmi zranitelnou a nestabilní (Matoušek, 1993).

Funkce relaxační a rekreační umožňuje dětem i dospělým ukryt se před konzumním a hektickým světem do poklidného rodinného prostředí, uvolnit se, odpočívat, načerpávat nové síly.

V této kapitole jsme podrobně popsali přínos dítěte pro rodinu z hlediska naplňování jejích funkcí. Profesoru Matějčkovi (1986, s. 23) se podařilo shrnout podstatu věci do jedné moudré věty: „*Dítě přináší rodičům osobité podněty, rozšiřuje okruh jejich prožitků a zkušeností, dává jim životní jistotu, utváří jejich společenské postavení, ba umožňuje jim, aby v něm rozšířili hranice budoucnosti až za svůj osobní životní čas.*“

1.2 Vliv dítěte na život jednotlivých členů rodiny

V rodinném společenství má každý jen těžko zastupitelné místo, plní specifické, dílčí úkoly a podle svých možností přispívá k plnohodnotnému fungování rodiny jako celku.

Každá rodina má strukturu (složení) a dynamiku (vývoj). Strukturu tvoří jednotliví členové, kteří mezi sebou vytvářejí pevné vazby, působí na sebe a tím ovlivňují dynamiku rodiny.

Výrazným dynamickým činitelem, který rodinu mění, posouvá ve vývoji dál, se stává dítě. Pro rodiče, sourozence i prarodiče je „... *nevyčerpatelným zdrojem podnětů. Je nesmírně pohyblivým živlem, přináší plno vzruchu do života a nikdy není s ním nouze o zábavu ani o starosti a úzkosti.*“ (Matějček, 1986, s. 15)

1.2.1 Než se narodí

Dítě významně ovlivňuje život rodiny již před narozením. Schované v mateřském lůně vyvolává řadu otázek (Jaké bude naše dítě?, Bude to chlapec nebo děvčátko?, Komu bude podobné?, Po kom zdědí vlastnosti?) a přání (Hlavně, aby bylo zdravé, hezké, chytré a v životě se neztratilo.). Největší otazník vyvstává před ženou, která otěhotněla neočekávaně a nechtěně. Zejména, pokud se nachází v těžké životní situaci, musí vyřešit zásadní existenciální otázku, zda si dítě ponechá nebo těhotenství ukončí.

S tím, jak roste břicho, začíná rodina připravovat materiální zázemí pro děťátko. Buduje dětský pokoj či koutek, nakupuje kočárek, hračky, oblečení a další nezbytnou kojeneckou výbavu.

Nejtěsnější kontakt s děťátkem zažívá samozřejmě těhotná žena. Cítí, jak plod roste, vnímá jeho pohyby, když kope. Kromě tělesného souznění (symbiózy) se mezi oběma vytváří i pevné citové pouto. Žena si hladí břicho, s dítětem si povídá, zpívá mu. Citový vztah se začíná probouzet také u ostatních členů.

S blížící se dobou porodu si členové stále více uvědomují, jaká přelomová událost je čeká, a přijímají novou životní roli rodičů, sourozenců a prarodičů.

1.2.2 Děti a rodiče

Mít děti, starat se o ně, vychovávat je má své kladné i záporné stránky. Někteří rodiče nelibě nesou, že děti způsobují hluk, chaos a nepořádek. Nechtějí omezovat svůj doposud volný, svobodný styl života. Chtějí se i nadále věnovat všem svým zálibám a ve volném čase relaxovat. Mohou mít obavy z poklesu životní úrovně (pořídít si dítě není levná záležitost) a ohrožení profesního růstu a kariéry (skloubit péči o dítě se zaměstnáním může být složité). (Matějček, 1986; Helus, 2009)

Matka na mateřské dovolené si může připadat izolovaná od společenského dění. Obává se, že ztratí dosavadní sociální kontakty s kolegy a přáteli a že její komunikace se bude týkat jen kojenecké výživy, přebalování a dětských nemocí. Těhotenství, které změnilo její postavu, a obtížně shazované kilogramy navíc mohou být další překážkou. Žena si není jistá, zda bude pro svého muže ještě atraktivní a přitažlivá.

Otec se zas může cítit odstrčen. Až doposud mu žena věnovala veškerou pozornost, teď se o ni musí dělit, ba spíš musí ustoupit a přizpůsobit se potřebám dítěte.

Přes všechna negativa, omezení, problémy, konflikty a výchovné omyly mnoho žen a mužů vidí spíše světlé stránky. Radují se ze společně strávených chvil, dělí se o prožitky a zkušenosti. Plánují a realizují své sny. Vnímají dítě jako posílení rodinného společenství (Matějček, 1986), jako významnou hodnotu a bohatství svého života.

„Mít dítě, to samozřejmě neznamená automaticky všechno ve svém životě převrátit a zavřít dveře za vším, co jsme s potěšením dělali dosud. Dítětem jsme ale získali nesmírně mnoho nového a to stojí přece za to, abychom postoupili o vývojový krok kupředu a nelpěli na mladistvých radovánkách, které patřily k předchozímu životnímu období. Nemusíme omezovat sport, společenské styky, kulturní záliby či cokoliv jiného, je ale třeba přizpůsobit všechno nové situaci a povznést na novou, vyspělejší rovinu – na rovinu života ve třech.“ (Matějček, 1986, s. 79)

1.2.3 Sourozenci

Sourozenecká skupina tvoří osobité společenství se specifickými znaky. Jedná se o skupinu dětskou (sourozenci jsou si zpravidla věkové blízcí, a tak mají podobné potřeby a zájmy, i když ne zcela stejné) a společenství dané osudem (přátele si vybíráme, bratry a sestry dostáváme).

Sourozenci mají mnoho společného – stejné rodiče, prarodiče a příbuzné, společný domov, hodnoty a tradice, které jim rodina předává. Kromě vědomí „já“ si vytvářejí identitu „my“ sourozenci.

Sourozenci jsou si navzájem nepřeborným zdrojem podnětů a inspirací. Po rodičích jsou dalšími důležitými vychovateli. Starší sourozenec se často stává vzorem pro mladšího, je jeho rádcem, pomocníkem a ochráncem. Mladší staršího obdivuje, napodobuje jeho chování a chce se mu vyrovnat. Starat se o mladšího však vyžaduje i zodpovědný přístup, přináší i jistá omezení volného času a je často spjato s příkazy rodičů: „Ustup mladšímu! On ještě nemá rozum. Ty jsi starší a zkušenější!“

Mít staršího sourozence však může znamenat být až druhý, v jeho stínu, neustále s ním být porovnáván a slyšet rodičovské poznámky: „To pro tebe není! Jsi mladší, na to máš ještě dost času!“

Pozice, kterou dítě v rodině má, závisí nejen na pohlaví, ale i na pořadí narození. Mluvíme o tzv. sourozeneckých konstelacích. Jiné místo zaujímá prvorozený chlapec, po němž se narodila dvě děvčata, než benjamínek, který přišel na svět až po dvou sestrách.

Sourozenecké vztahy jsou plné citů kladných i záporných. Sourozenci se dovedou pořádně pohádat a poprat, soupeří o přízeň rodičů a prarodičů, závidí si, dělají si naschvály. Určitá míra žárlivosti a rivality je však přirozená, příznivě stimuluje sociální vývoj dítěte a přispívá k utváření jeho osobní identity.

Sourozenecké konflikty, vhodně usměrňované dospělými, učí dítě ovládat se, být trpělivý, shovívavý, umět počkat, rozdělit se, hledat kompromisy, respektovat druhého a mnoho dalších sociálních dovedností, které uplatní později v ostatních vztazích mimo rodinu.

Mít bratra nebo sestru znamená mít i někoho blízkého, s kým si mohu popovídat, komu se mohu svěřit, s kým mám společné tajemství, na koho se mohu spolehnout a obrátit v případě nouze.

(Matějček, 1986; Matějček, 1992; Féchant – Pitavy in Šulová, Zaouche-Gaudron, 2003; Helus, 2007; Kořátková 2008; Bocan a kol., 2012)

1.2.4 Jedináčci

Jedináčci zaujímají v rodině výsadní postavení: jsou jediným dítětem a rodinný svět se točí kolem nich. Být jedináčkem znamená mít určité výhody, ale i nevýhody. Jedináčci se častěji a více pohybují jen mezi dospělými, kteří jim věnují dostatek času a

energie, a proto zpravidla dříve chodí a mluví, mají bohatě rozvinutou slovní zásobu, dosahují lepšího školního prospěchu a častěji studují na prestižních vysokých školách (Novák, 2007). Převažující kontakty s dospělými (pokud nejsou kompenzovány dostatečnou komunikací s vrstevníky) se mohou stát i problémem: jedináček se hůře zapojuje do dětské společnosti (Helus, 2009).

Rodiče a další příbuzní poskytují jedináčkovi dostatek citu a lásky, pomáhají mu, svědomitě se o něj starají, ale jejich výchova může přerůst v rozmazlování a nezdravé ochraňování (protekcionismus). Jedináčci se stávají závislými, nesamostatnými a jsou hůře vybaveni pro život v dospělosti.

Rodiče vkládají do svého dítěte veškeré naděje, všestranně ho podporují a rozvíjejí v rozmanitých činnostech, často ho však svými nároky a požadavky přetěžují.

I přes výhody, které „jedináčkovství“ přináší, si myslíme, že *„děti si víc užijí a že je to pro ně výchovně užitečnější, je-li jich doma malá přirozená skupinka, než když vyrůstá každé samo.“* (Matějček, 1986, s. 53)

1.2.5 Vnoučata a prarodiče

K rodinnému společenství patří také prarodiče. Jsou dalšími vychovateli dětí – svých vnoučat. Jsou obvykle shovívavější a trpělivější než rodiče, častěji dítěti ustupují, nechávají se obměkčit jeho roztomilostí a naivitou, mají sklony k rozmazlování.

Předávají vnoučatům své hodnoty, tradice a zkušenosti. Prostřednictvím vzpomínek (někdy trochu zkreslených) uvádějí vnoučata do světa svého dětství a mládí a propojují tak minulost s přítomností. Také vnoučata předávají mnoho pozitivního svým babičkám a dědečkům. Díky vnoučatům se sami vracejí do dětských let, hrají si, rozvíjejí fantazii, dovádějí a dělají věci, které by ve svém věku pravděpodobně již nezkusili. Jedná se o vzájemné obohacování dvou generací, oboustranné získávání dovedností, znalostí, vytváření životních postojů a hodnot – o těžko zastupitelné mezigenerační učení (Rabušicová, 2012).

Když vnoučata dospívají a život prarodičů se chýlí ke konci, mohou zažít další dimenzi svého vztahu. Vnoučata se setkávají se smrtí, která (i když je přirozenou součástí života) bývá v naší společnosti často vytěšňována a tabuizována. Prarodičům poskytují nezištnou pomoc a city provázanou péči v době, kdy již nejsou soběstační.

Vnoučata jsou zdrojem radosti, naplňují prarodiče hrdostí a přinášejí vědomí kontinuity, že jejich život nekončí, ale pokračuje životem potomků. (Matějček, 1986; Hauserová – Schönerová, 1996)

1.3 Výchovné styly v rodině

Rodina sehrává důležitou roli při výchově dětí. Rodiče jsou prvními vychovateli, vštěpují dětem základní společenské normy a návyky, uvádějí je do světa svých kulturních hodnot a mravních ideálů, jsou pro ně vzorem role mužské a ženské.

Výchovu definujeme jako proces, ve kterém záměrně působíme na jedince s cílem dosáhnout pozitivních výsledků v jeho vývoji (Pelikán, 2002 in Hadj-Moussová, 2006). Toto působení je oboustranné, a tak rodiče a další vychovatelé formují děti, které zpětně ovlivňují chování svých vychovatelů.

Na děti působí i mnoho vlivů nezáměrných v rodině i mimo ni. Tyto vlivy se také silně podílejí na formování jejich charakteru. Pokud se rodiče chovají hrubě a necitlivě ke svým starým rodičům, mohou očekávat, že, až oni sami zestárnou, budou se k nim jejich děti chovat pravděpodobně také hrubě a necitlivě, a to i přesto, že jim v dětství vštěpovali pravidlo, že ke starým lidem mají mít úctu. Z toho vyplývá, že děti vychováváme spíše svými činy a skutky než řečmi, příkazy a zákazy.

„Výchova dítěte je tvořivé dílo! Kus pradávných instinktů do nás vložených matkou přírodou před úsvitem dějin, trochu naší lidské laické naivity, trochu praxe našich prababiček, kus vážné vědy a velký kus umění.“ (Matějček, 2008, s. 7)

Dobře vychovávat je skutečně úkol velmi obtížný doprovázený mnoha omyly a pochybnostmi. Každý rodič si postupem času vytváří určitý způsob (styl) výchovy. **Výchovný styl** bychom mohli charakterizovat jako přístup rodičů k dětem, způsob, jakým děti ovlivňují, usměrňují a formují (Hadj-Moussová, 2006).

Výchovné postoje rodičů ovlivňuje mnoho faktorů: především jejich temperamentové a charakterové vlastnosti, žebříček životních hodnot a ideálů, zkušenosti z vlastního dětství (jaké bylo citové zázemí jejich domova, jak byli vychováváni svými rodiči, prarodiči a dalšími vychovateli), ale i osobnostní charakteristiky vychovávaného dítěte a všechny city, napětí a úzkosti, které s ním prožívají. (Matějček, 1992)

Problematikou výchovných stylů se zabývalo mnoho autorů (např. Lewin, Baumrindová, Maccobyová, Martin, Čáp).

Lewin rozlišuje tři základní výchovné styly: autokratický, liberální a integrační. (Lewin, 1939 in Čáp, Mareš, 2001)

Autokratický (autoritativní, dominantní) styl výchovy je plný příkazů, zákazů, hrozeb a trestů. Vychovatel omezuje svobodu dítěte, vyžaduje naprostou poslušnost a

podřízenost dítěte, manipuluje s ním, nerespektuje jeho potřeby, přání a zájmy. Některé děti se tvrdé autoritě vychovatele podrobují, stávají se slepě poslušnými, úzkostnými a submisivními. Jiné jsou zvýšeně agresivní, vzdorují příkazům vychovatele a odmítají plnit jeho požadavky, i když vědí, že přijde trest.

Liberální styl se vyznačuje velkou volností, kterou vychovatel dětem poskytuje. Neklade na děti téměř žádné požadavky, a pokud ano, tak ani nekontroluje, zda je děti splnily. Děti, které mají absolutní volnost, se neumějí přizpůsobit, hledat kompromisy, vzdát se věci ve prospěch druhého.

Zlatým středem, kompromisem mezi oběma předchozími výchovnými extrémy je **integrační (sociálně integrační, sociálně integrativní, demokratický) styl**. Děti potřebují svobodu i hranice. Svoboda jim umožňuje rozvíjet svou iniciativu, tvořivost a samostatnost. Hranice jim dávají pocit jistoty, bezpečí a zakotvení ve společnosti. Vychovatel citlivě podporuje všestranný rozvoj dítěte, akceptuje jeho individuální potřeby a zájmy, vede s ním dialog, nabízí mu více variant řešení různých situací. Učí dítě zodpovědnému přístupu k sobě i druhým. Používá méně příkazů, zákazů, trestů a spíše se snaží na dítě působit vlastním příkladem.

Z Lewinova typologického přístupu vycházela i **Baumrindová**, která v 60. a 70. letech 20. století tyto tři výchovné styly rozpracovala pro výchovu v rodině (Čáp, Mareš, 2001) a nazvala je **autoritářský, permisivní a styl opřený o autoritu** (Helus, 2007).

Autoritářský styl odpovídá Lewinovu autokratickému výchovnému vedení. Rodiče jsou velmi přísní a dominantní. S dítětem málo komunikují a nepřipouštějí jeho názory. Kázeň dětí si vynucují fyzickými tresty i psychickým nátlakem.

Permisivní (povolující) styl je totožný s Lewinovým liberálním přístupem. Rodiče dávají dítěti maximální volnost. Ochotně plní všechna jeho přání a požadavky. Svobodu dítěte neomezují příkazy ani zákazy. Trestají dítě jen minimálně. Výchovou nechtějí narušovat přirozený vývoj dítěte a očekávají, že ono samo si najde správnou cestu.

Za nejvhodnější považuje Baumrindová **styl opřený o autoritu** (vychází z Lewinova integračního, demokratického výchovného stylu). Rodiče vytvářejí pevné výchovné hranice, ale místo přísnosti a rigidnosti dávají přednost důslednosti a citlivému přístupu k dítěti. Diskutují s ním, nechávají mu prostor pro vlastní rozhodnutí. Jejich vztah je doprovázen vzájemnou důvěrou, otevřeností a úctou. Rodiče se stávají mravním vzorem a autoritou, o kterou se dítě může opřít.

Typologické modely způsobu výchovy, vytvořené Lewinem a Baumrindovou, mají přednosti (jsou přehledné a dobře srozumitelné) i nedostatky (jsou až příliš zjednodušené). V praxi totiž existuje mnohem více výchovných stylů, včetně přechodných a smíšených. (Čáp, Mareš, 2001)

Nejpropracovanější model způsobu výchovy (tzv. **model devíti polí**) vytvořil v 90. letech 20. století **Čáp**. Tento **analyticko-syntetický model** obsahuje 9 výchovných stylů, které vznikají kombinací emočního vztahu rodiče k dítěti a různé intenzity výchovného řízení. Rodiče mohou mít k dítěti emoční vztah extrémně kladný, kladný, záporný nebo záporněkladný (tj. ambivalentní). Jejich výchovné řízení může být silné, střední, slabé nebo rozporné (nedůsledné). (Čáp, Mareš, 2001; Hadj-Moussová, 2006)

Tabulka Výchovné styly v rodině podle Čápa – model devíti polí způsobu výchovy
(podle Hadj-Moussové, 2006, s. 37)

Název výchovného stylu	Emoční vztah k dítěti	Výchovné řízení
1. autokratický	záporný	silné, střední
2. liberální	záporný	slabé
3. pesimální	záporný	rozporné
4. přísný, ale laskavý	kladný, extrémně kladný	silné
5. optimální	kladný, extrémně kladný	střední
6. laskavě liberální	kladný	slabé
7. rozporný v řízení	kladný, extrémně kladný	rozporné
8. kamarádký	extrémně kladný	slabé
9. emočně rozporný	ambivalentní	kterékoliv

Autokratický styl výchovy se vyznačuje záporným emočním vztahem k dítěti a silným nebo středním výchovným řízením. (Blíže jsme tento způsob výchovy popsali na předchozích stranách.)

Liberální styl výchovy je charakterizován záporným vztahem k dítěti a slabým řízením. Rodiče nemají příliš velký zájem o dítě, nestarají se o něj, ponechávají ho vlastnímu osudu.

Rodiče, kteří uplatňují **pesimální styl výchovy**, mají záporný vztah k dítěti a jejich výchovné vedení je rozporné (nedůsledné). Záporný, přezíravý, někdy až nenávislný postoj k dítěti se promítá i do jeho výchovy. Rodiče jsou nedůslední, své požadavky mění. Dítě je zmatené. Za stejný projev chování jednou zůstává bez povšimnutí, podruhé je potrestáno. Rodičovské reakce se pro něj stávají nečitelné a nevyzpytatelné.

Přísný, ale laskavý výchovný styl je provázen kladným až extrémně kladným vztahem k dítěti a silným výchovným řízením. Kladný, láskyplný vztah k dítěti je podporován optimistickým názorem, že důsledná a spravedlivá výchova s pevně stanovenými pravidly pomáhá dítěti stát se lepším člověkem.

V **optimálním výchovném stylu** projevují rodiče kladné až extrémně kladné vztahy k dítěti a střední výchovné řízení. Tento styl svým obsahem odpovídá integračnímu (demokratickému) způsobu výchovy a stylu opřenému o autoritu.

Laskavě liberální styl se vyznačuje kladným emočním vztahem k dítěti a slabým řízením. Rodiče mají své dítě rádi, rozmazlují ho, ustupují mu, nechtějí ho omezovat a raději volí volnou výchovu bez hranic.

Styl rozporný v řízení je charakterizován kladnými až extrémně kladnými citovými projevy k dítěti. Výchovné vedení je však rozporné, nedůsledné, spojené s nejistotou a nedůvěrou. Rodiče tápají, marně hledají optimální způsob výchovy, nevěří ve své rodičovské schopnosti.

Pro **kamarádský výchovný styl** je typický extrémně kladný vztah k dítěti a slabé vedení. Rodiče vnímají dítě spíše jako partnera, ponechávají mu volnost. Pravidla chování jsou sice stanovena, ale jejich dodržování je dobrovolné, nikdo je nekontroluje.

Posledním výchovným stylem je **emočně rozporný**. Vztahy k dítěti jsou záporněkladné (ambivalentní), např. jeden z rodičů dítě zavrhuje, druhý jej bezmezně miluje. Výchovné řízení může být kterékoliv (silné, střední, slabé nebo rozporné). Dítě touží po klidném a citově vyrovnaném zázemí, ale nenalézá jej.

Výchovný styl v rodině je tvořen výchovou otce a matky. Pro dítě je tedy velmi důležité, zda na něj působí jednotně nebo se ve svých výchovných názorech a jejich uplatňování rozcházejí.

Výchovný styl v rodině je poměrně stabilní, ale může se i měnit s tím, jak se vyvíjejí rodiče, další členové rodiny a proměňuje rodinná situace (Čáp, Mareš, 2001). Někteří rodiče si uvědomují, že při výchově prvního dítěte byli velmi benevolentní a teprve u druhého potomka nastaví patřičné výchovné hranice. Jiní zas docházejí k poznání, že na první dítě byli až příliš přísní a teprve druhému poskytují více volnosti. S přibývajícím věkem získávají zkušenosti a dozrávají k životní moudrosti (Matějček, 1986).

2 Proměny rodiny a dětství – pohled do historie

Dětství je první etapou lidského života, etapou, která významně ovlivňuje další vývoj jedince. Dnes dětství nejčastěji definujeme podle Úmluvy o právech dítěte jako „*období života od narození do 18 let věku, pokud stát neuznává právní dospělost dříve*“ (Hejlová, 2010, s. 11) a dělíme jej na devět úseků: **1.** období prenatální (od početí do narození), **2.** období novorozenecké (do 1 měsíce po narození), **3.** období kojenecké (do 1 roku věku dítěte), **4.** období batolecí (od 1 do 3 let), **5.** období předškolního věku (od 3 do 6 (7) let), **6.** vstup do základní školy jako důležitý mezník v životě dítěte, **7.** období školního věku rozdělené na školní věk mladší (od 6 (7) let do 11 (12) let a starší (od 11 (12) let do ukončení povinné školní docházky, **8.** pubescence jako období předělu mezi mladším a starším školním věkem a **9.** adolescence (dospívání) trvající zhruba od 15 do 18 let) (Vágnerová, 2000 in Helus, 2009).

Dnešní dětství se výrazně odlišuje od dětství dřívějšího. Jaké bylo dětství v dobách minulých? To je základní otázka, kterou se zabývají dějiny dítěte. Tato disciplína zkoumá, jak společnost dítě vnímala, jakou hodnotu pro ni znamenalo, jaké postavení a úkoly mělo v rodině, jak s ním rodiče a prarodiče zacházeli, jak ho vychovávali.

Historikové čerpají z úředních pramenů (matriky, rodové archivy, fondy škol) a z dokumentů osobní povahy (deníky, vzpomínky, korespondence) (Lenderová, Rýdl, 2006). Z matrik získávají demografické údaje o věku, kdy lidé vstoupili do manželství, o porodnosti, úmrtnosti atd. Dopisy a deníky jim umožňují nahlédnout blíže do soukromí konkrétního člověka a jeho rodinných radostí a starostí.

Pátrat v historii je však obtížné, zejména dostáváme-li se hlouběji proti proudu času, nalézáme méně informací. Mnoho cenných písemných zdrojů v průběhu staletí zničily požáry a povodně nebo se ztratily při válečných konfliktech a drancování.

Následující podkapitoly by nám měly přiblížit, jak se měnilo pojmání dětství a rodiny v jednotlivých historických epochách. Odborný pohled doplníme krátkými citacemi ze životopisů a dopisů několika osob, které žily v různých dobách, patřily k různým společenským vrstvám a tudíž i jinak prožívaly dětství, manželství a rodičovství.

Přestože vzpomínky mohou být zkreslené nebo zidealizované, myslíme si, že osobní výpověď těchto lidí dokresluje rozmanitost obrazů dětství a činí historii bohatší. Vždyť dějiny tvoří nejen významné světové události, ale i obyčejné lidské osudy.

2.1 Pravěk

O počátcích lidstva toho víme velmi málo. Způsob života pravěkých lidí nám přibližují archeologické nálezy a etnografická pozorování (bohužel postupně mizejících) indonéských, afrických a jihoamerických přírodních národů, u nichž se čas zastavil v době kamenné.

Kolébkou lidstva se stala Afrika. Odtud se člověk rozšířil do dalších částí světa. Člověk dnešního typu (*Homo sapiens sapiens*) se objevil v mladší době kamenné kolem roku 40 000 př. n. l. a již tehdy žil ve skupinách pokrevně spřízněných, s pevnými rodovými svazky (Maur in Horská a kol. 1990; Matoušek, 1993).

První lidé za potravou putovali: nejprve se živili sběrem různých plodů, později i lovem. Kočovní způsob života, obtížné obstarávání potravy a náročné životní podmínky ovlivňovaly jejich populační chování. Je celkem jisté, že sběrači a lovci tvořili malá, početně stabilizovaná společenství s nízkou regulovanou porodností. Děti se rodily s delším časovým odstupem, protože na dalekých cestách mohla matka nést jen jedno malé dítě. (Matoušek, 1993)

V lovecké společnosti spatřujeme počátky diferenciací role mužské a ženské (Možný, 2011). Fyzicky silnější muž – lovec sháněl potravu a chránil tlupu před řadou nebezpečí. Žena, obdařená schopností rodit děti, byla předurčena k pečovatelskému chování.

Zásadní změnu přináší tzv. **neolitická revoluce** (kolem roku 8000 př. n. l.). Příznivější podnebí umožnilo usadit se déle na jednom místě, lidé si začali přírodu podmaňovat, zdokonalovali pracovní nástroje, zkoušeli pěstovat rostliny a chovat zvířata. Od sběračství a lovectví přešli k zemědělství. (Maur in Horská a kol., 1990; Matoušek, 1993)

Lepší klimatické podmínky, kvalitnější, rozmanitější potrava a usedlý způsob života přispěly k zvýšení natality (porodnosti). Žena neolitického zemědělce rodila v kratších časových intervalech, dokázala se postarat o několik malých dětí, které se již v útlém věku stávaly vítanými pomocníky v domácnosti a hospodářství. (Maur in Horská a kol., 1990). Muži zakládali osady a vesnice. Získali dominantní postavení nejen ve společnosti, ale i v tzv. patriarchálních velkorodinách (Maur in Horská a kol., 1990; Možný, 2011).

Vztah k dětem byl ovlivňován zejména vírou a mýtickými představami o světě. **Dítě** vnímané **jako symbol** zrození, novosti, čistoty a nevinnosti bylo součástí mnoha

náboženských rituálů, které měly lidem zaručit přízeň bohů, ochránit je před zlými silami, nemocmi, nepříznivým počasím atd. Dnes se nám zdá kruté a nepochopitelné, že malé dítě bylo obětováno při zakládání nového pole, ale mentalita lidí byla jiná: růst dítěte byl přirovnáván k růstu rostlin a dětská oběť měla přispět k bohaté úrodě, která zajistí přežití rodu na další rok. (Coulanges, 1998 in Hejlová, 2010)

Osud novorozence závisel na rozhodnutí otce: buď jej přijal do rodinného společenství nebo využil právo veta a jeho život nechal ukončit. Tímto způsobem bylo nakládáno nejen s dětmi nemocnými, znetvořenými, nadbytečnými, ale i s těmi, které „ohrožovaly morální čistotu rodinného ohniště“. Oheň, symbol světla, tepla a ochrany, byl střežen a pečlivě udržován. Jedinec, vyloučený od společného ohniště (z rodinného společenství), neměl naději na přežití. (Coulanges, 1998 in Hejlová, 2010)

2.2 Starověk

Do starověké otrokářské společnosti, kulturně velmi rozmanité, patřil např. Egypt, Mezopotámie, Řecko a Řím. Vztah k dětem byl často rozporuplný. Na jedné straně byl příchod dítěte šťastnou událostí. Např. ve starém Řecku zavěšovali na dveře domu olivovou ratolest (při narození chlapce) a vlněnou stužku (při narození děvčátka). Olivová větvíčka symbolizovala chlapcovu budoucí občanskou zdatnost. Vlněná stužka vyjadřovala dívčinu pracovitost (Opravišová, 2002).

Na druhé straně bylo s dětmi zacházeno velmi krutě. Stejně jako v dobách archaických, tak i ve starověku byly děti, symbol čistoty a naděje, obětovány bohům před rozhodující bitvou, zazdívány do základů staveb apod. (Dunovský, 1995 in Hejlová, 2010). Ve starověké Spartě a ve starém Římě se hojně praktikovala **infanticida** (zabíjení dětí slabých, nemocných, postižených, nadbytečných). Dítě bylo majetkem otce (**patriae potestas**). Ten jej mohl prodat do otroctví nebo dokonce zabít. Teprve roku 374 n. l. byl vydán římský zákon, který klasifikoval zabití dítěte jako vraždu a přispěl k právní ochraně dětí. (Mišíšková, Uhrová in Kolláriková, Pupala, 2001)

„Méně krutým, šetrnějším“ způsobem, jak se zbavit nechtěných dětí bylo jejich odkládání na veřejná místa nebo posílání po řece (vzpomeňme na biblický příběh o Mojžíšovi nebo pohádku o Plaváčkovi). „*Nalezené dítě se mohlo stát otrokem toho, kdo jej vychoval. Když se dítěte ujala bezdětná žena a její muž dítě uznal za svého potomka, nebyl pak v jeho společenském postavení rozdíl proti vlastnímu dítěti.*“ (Matoušek, 1993, s. 17)

Starořecká a starořímská rodina byla striktně patriarchální. Ženy a děti byly podřízeny autoritě otce. Ženy se staraly o děti, vykonávaly obvyklé domácí práce, včetně vaření, ale příprava masa byla výsadou mužů (pravděpodobně jako připomínka jejich loveckého způsobu života). Mužům se tolerovaly konkubíny a pokud manželka neporodila syna, mohl muž za legitimního dědice uznat i svého nemanželského potomka. (Matoušek, 1993)

Oproti starořeckým ženám měly Římanky větší volnost v pracovním uplatnění. Nemajetné ženy pracovaly jako švadleny, kadeřnice, písařky, sekretářky, obchodnice, porodní báby, kojné, vychovatelky a dokonce i jako lékařky. Bohaté ženy spravovaly svůj majetek a mohly se prosazovat i v politice. Můžeme říci, že dějiny ženské emancipace se začaly psát ve starém Římě. (Matoušek, 1993)

Jaký význam mělo dítě pro rodinu ve starověku? Především bylo výhodnou pracovní silou, významným činitelem při upevňování společenského postavení a rozmnožování majetku v rámci sňatkové politiky, dědicem rodinného vlastnictví (Klabouch, 1962 in Grecmanová, Neumeister, 2004), poskytovatelem péče o rodiče ve stáří (Maur in Horská a kol., 1990) a pokračovatelem rodu.

2.3 Středověk

Život ve středověké Evropě byl velmi těžký. Již samotné přežití dětí i dospělých bylo ohroženo mnoha překážkami: špatná hygiena, epidemie moru, války, neúroda a na ni navazující hladomor. Ženy často umíraly při porodu nebo v šestinedělí, stejně jako novorozenci. Smrt si nevybírala, nečinila rozdíl mezi poddaným a feudálem.

Většina středověkého obyvatelstva žila na venkově, obhospodařovala pole, louky, lesy, domácí zvířata. Ve městech se rozvíjela řemesla a obchod.

Podobu společnosti výrazně formovalo **křesťanství**, nejvlivnější ideologie středověku (Matoušek, 1993). Základní principy křesťanské morálky ovlivňovaly i život středověké rodiny. Hlavním posláním rodiny bylo plození dětí. Sexuální styk jen pro radost nebo mimo manželství byl velkým hříchem stejně jako používání různých prostředků antikoncepčních (proti početí) nebo abortivních (vyvolávajících potrat) (Matoušek, 1993).

Církev, nositelka kultury a vzdělání, plnila také funkci sociálně-charitativní a pomáhala jedincům, o které se vlastní rodina nemohla nebo nechtěla starat. Při klášterech vznikaly nalezince (pro odložené děti), sirotčince (pro děti bez příbuzných), chudobince (pro chudé a opuštěné) a starobince (pro přestárlé osoby).

Základní jednotku středověké společnosti tvořila patriarchální rodina (dominantní roli sehrával otec; žena a děti se mu podrobovaly). Žena pečovala o děti a domácnost, pomáhala v hospodářství. Děti plnily funkci reprodukční a ekonomickou (Mišíková, Uhrová in Kolláriková, Pupala, 2001).

V široce rozvětvené rodině žili společně s rodiči a dětmi prarodiče, příbuzní, čeledí, učedníci a tovaryši. Venkovské rodiny byly početnější, muži se ženili brzy, aby hospodářství obohatili o nové pracovní síly. Ve městech byly rodiny menší, muži vstupovali do manželství později, až v době, kdy mohli rodinu ekonomicky zabezpečit. (Matoušek, 1993)

Středověká rodina vykonávala mnoho úkolů: vychovávala děti, učila je a připravovala na život budoucího zemědělce nebo řemeslníka, starala se o majetek a snažila se ho rozmnožovat, poskytovala ochranu svým členům a zajišťovala jim péči ve stáří a nemoci (Maur in Horská a kol., 1990). Představovala nejen jednotku společenskou, ale i výrobní: obhospodařovala půdu, chovala dobytek, vykonávala řemeslo (Matoušek, 1993).

Středověké dětství bylo krátké, výchova přísná a tvrdá, poslušnost vynucována tresty a zastrašováním. Jiné bylo dětství na vesnici, jiné ve městě. V jiných podmínkách vyrůstaly děti poddaných. Jinak prožívaly svá první léta děti šlechticů.

I přes různé hmotné zabezpečení a odlišné společenské postavení nacházíme charakteristické znaky středověkého dětství. V prvních letech se o dítě starala matka, kojná nebo vychovatelka. Dítěti nebyla věnována příliš velká pozornost a péče. Samo postupně dozrávalo do věku, který byl spjat s určitými povinnostmi a úkoly. Dětství končilo v 5 – 7 letech, pak se dítě stávalo tzv. **malým dospělým** (nedokonalou zmenšeninou dospělého) a zpravidla opouštělo domov. Se svou rodinou už se vůbec nemuselo setkat. (Mišíková, Uhrová in Kolláriková, Pupala, 2001)

Šlechtický syn se stal pážetem u dvora jiného šlechtice, syn řemeslníka strávil učednická léta v dílně otce nebo jiného mistra, chlapec ze selské rodiny se učil hospodařit doma nebo na cizím statku (Oprailová, 2002), chlapec z kupecké rodiny se učil obchodovat. Dívky byly zapojovány do domácích prací, pečovaly o mladší sourozence. Starší odcházely do služby na statek nebo do měšťanského domu, kde pomáhaly vařit, uklízet a hlídat děti. Dívky z urozených rodin byly posílány na výchovu do kláštera. Dítě zůstávalo i nadále majetkem otce, který rozhodoval o jeho životní dráze a dokonce ho mohl výhodně prodat (Oprailová, 2002).

Zastavení první: Z vlastního životopisu Karla IV.

Karel IV., císař římský a král český, žil v letech 1316 až 1378. V životopise psaném latinsky mj. vzpomíná i na vlastní dětství. Přestože se jedná o vzpomínky letmé, mají pro nás vysokou hodnotu, protože středověkých dokumentů líčících dětství se zachovalo jen nemnoho:

„Přeji si proto, aby vám nebylo tajno, že Jindřich VII., císař římský, zplodil mého otce, jménem Jana, z Markéty, dcery vévody brabantského. Ten pojal manželku, jménem Elišku, dceru Václava II., krále českého, a obdržel s ní království české, poněvadž nebylo mužského potomstva v královském rodě českém.“ (Lucemburský, 1970, s. 62)

„Tomuto Janovi, českému králi se narodil v Praze z královny Elišky prvorozený syn, jménem Václav, léta Páně tisícího třístého šestnáctého, dne 14. května o páté hodině ranní. Později se mu narodil druhý syn, jménem Otakar, který v chlapeckém věku zemřel. Posléze zplodil ještě třetího syna, jménem Jana. Řečený král měl pak dvě provdané sestry: první vdal za krále uherského Karla Prvního, která zemřela bezdětná; druhou pak dal za manželku Karlovi, králi francouzskému. V době jeho vlády ve Francii léta od vtělení Páně tisícího třístého dvacátého třetího, poslal mně řečený již můj otec k jmenovanému králi Francie, když jsem byl v sedmém roce svého chlapectví; i dal mne řečený francouzský král od biskupa biřmovat a dal mi stejné jméno jako on měl, totiž Karel. I dal mi za manželku dceru Karla, svého strýce, jménem Markétu, zvanou Blanku.“ (Lucemburský, 1970, s. 62)

„Řečený král mne velice miloval a přikázal mému kaplanovi, aby mě poněkud vycvičil v písmě, ačkoliv řečený král nebyl písma znalý. A tak jsem se naučil číst hodinky blahoslavené Marie Panny slavné, a když jsem jim poněkud porozuměl, čítal jsem je denně v dobách svého dětství stále raději, neboť mým strážcům bylo od krále nařízeno, aby mne k tomu nabádali.“ (Lucemburský, 1970, s. 62)

Zastavení druhé: Listy Perchty z Rožmberka

Perchta z Rožmberka, dcera Oldřicha z Rožmberka, žila v letech 1429 až 1476. V roce 1449 byla z otcovy vůle provdána za Jana z Lichtenštejna. Toto manželství však nebylo šťastné, o čemž svědčí dopisy z let 1450 až 1470, adresované především otci a bratrům, od nichž žádala pomoc a podporu. Dopisy jsou psány v češtině. Perchta, která sama psát neuměla, je diktovala písařům, kterým důvěřovala a neostýchala se sdělovat ani citlivé a nepříjemné události. Korespondenci objevil v polovině 17. století v rožmberském archivu historik Bohuslav Balbín. Pohnutý osud trpící šlechtičny

Balbína zaujal a spojil jej s pověstí o bílém přízraku zjevujícím se na rožmberských panstvích. Perchta z Rožmberka tak vstoupila do historie jako Bílá paní Rožmberská.

K urovnání manželství nepřispěly ani smírné snahy vysoce postavených šlechticů. Jan z Lichtenštejna zemřel v roce 1473. Z volnosti se Perchta netěšila dlouho, zemřela o tři roky později. Přežila nejen manžela, ale i syna a dceru. (Skýbová, Porák, 1985)

List psaný pravděpodobně v srpnu 1453 je určen bratru Jindřichovi z Rožmberka. Perchta plná hořkosti, utrpení a obav o sebe a své děti žádá bratra, aby se mohla vrátit na Krumlov. Dopis je dlouhý, a proto citujeme jen určité pasáže:

„Urozenému pánu, panu Jindřichovi z Rožmberka, bratru mému milému bud' dán.

Ó bratře milý, ... ale jižť sobě, to buoh vie, nebožička sirá¹ a žalostivá, na tom světě neviem, kerak, učiniti ... Neb sem dřeve sama na sobě trpěla, ale již trpím tak mnoho žalosti na svém srdci pro ty dietky, jako sama pro se. Ještě sme aspoň měli prvé kde býti a již jako řekajíc nemáme dobre všickni kam hlavy skrýti.

I zpomeniž na mě, milý bratře, pro mú velikú lásku i naději, kerúžť k tobě mám, i proto, žeť bych vás nikudyž nerada rozhněvala. Jinéhoť nežádám, než abyšte mi k sobě nahoru pomohli²...“ (Skýbová, Porák, 1985, s. 83)

Dále popisuje poměry v rodině Lichtenštejnů, zejména těžké soužití s tchýní: *„A to chutně věž, žeť se v tom sami dobře znají, žeť nade mnú zle činie, a zvláště máť tomu dobre rozumie, kerak se ty děti psotně chovají a nemají kde býti. A to se pro ni a pro její, tu zlu kuoži, její dceru děje a já nesmiem k ničemémuž nic říci. A to ona dobre zná, že-j mně toho velmi žel a že sem v její moci a že k tomu nic nesmiem říci.“* (Skýbová, Porák, 1985, s. 83 a 84)

Svěřuje se bratrovi, že jistou útěchu a oporu jí poskytuje služebnictvo: *„Milý bratře, dokudžť tu čeled' u sebe mám, dotudť má věc lépe jest. A mohuť to chutně psáti, žeť se mnú v mé nůzi těžce a věrně pracují a jáť jich sobě nepokládám jinak než za své přátely.“* (Skýbová, Porák, 1985, s. 85)

2.4 Novověk

Většina historiků považuje za počátek novověku rok 1492, kdy Kryštof Kolumbus objevil nový světadíl – Ameriku. Vliv církve, nejmocnější instituce středověku,

---

¹ sirá = opuštěná

² abyšte mi nahoru pomohli = abych se mohla vrátit na Krumlov

postupně slábl a křesťanskou ideu člověka, který je pokorný a oddaný Bohu, začaly vytlačovat nové myšlenkové proudy vycházející z renesance, humanismu a osvícenství.

Novověk se odklání od Boha, středem zájmu ve filosofii, vědě a umění se stává člověk. **Renesance**, vracející se k starořeckému ideálu člověka jako harmonie duše a těla, znamená znovuzrození člověka. **Humanismus** apeluje na samu podstatu lidství, přináší nový pohled na člověka jako na bytost svobodnou, důstojnou, která si zaslouží ochranu a rozvoj. **Osvícenství** odmítá slepou poslušnost vůči Bohu, resp. církvi a klade důraz na lidský rozum a vzdělání.

Myšlenky humanistů a osvícenců změnily pohled na společnost a rodinný život a společně s poznatky z přírodních věd ovlivnily i nový přístup k člověku a pojmání dítěte a dětství.

K „objevení“ dětství jako specifické etapy odlišné od dospělosti dochází nejprve na stránkách filosofických a pedagogických spisů (Mišíková, Uhrová in Kolláriková, Pupala, 2001). Prvním myslitelem, který označil dětství za svébytné a důležité životní období, byl J. A. Komenský (1592 – 1670). Tvrdou výchovu, lhostejný a necitlivý postoj k dětem kritizoval J. J. Rousseau (1712 – 1778). Odmítl vnímat dítě jako nedokonalého „malého dospělého“ a nabádal rodiče, aby při výchově vycházeli z přírody (tj. z dětské přirozenosti). Podle Rousseaua přirozená výchova (výchova od přírody) znamená respektovat spontánnost dítěte, jeho potřeby a věkové zvláštnosti. Bohužel v praktickém životě zůstávala výchova i nadále přísná, plná trestů. Postoj k dětem se často vyznačoval lhostejností a necitlivostí (Oprailová in Kolláriková, Pupala, 2001). V povědomí lidí, převážně v širokých venkovských rodinách bylo dítě stále chápáno jako nedokonalá zmenšenina dospělého a výhodná pomoc v hospodářství.

Jiný pohled na dítě se utvářel ve šlechtických a později měšťanských rodinách. V průběhu 17. století se postupně a pomalu prohluboval zájem o dítě, měnil se vztah dospělých k dětem. Rodiče začali svým dětem projevovat více lásky a citu, společně si hráli, konejšili je v bolesti a smutku. (Dülmen, 1999 in Grecmanová, Neumeister, 2004)

Dítě se stalo hlubší hodnotou pro rodiče, což se projevilo např. v umění. Šlechtici a později bohatí měšťané nechávali s oblibou portrétovat své děti. Oproti středověkým malířům, kteří zobrazovali dítě, resp. Ježíška v duchu tehdejšího pojetí jako zidealizovanou zmenšeninu dospělého, zachycovaly novověké portréty děti se skutečnými tělesnými proporcemi; jen oděv se nelišil od dospělých (Oprailová, 2002; Hejlová, 2010). S přibývajícím city se vytvořil konstrukt (představa) romantického dítěte jako bytosti roztomilé, hravé a zvědavé. **Obraz romantického dítěte** byl však

spíše tématem literárním, sociálním a pedagogickým a byl spojen se životem vyšších společenských vrstev (Mišíková, Uhrová in Kolláriková, Pupala, 2001).

Do života dítěte a celé rodiny výrazně zasáhla **povinná školní docházka**.³ Školní třída se stala nejen místem vzdělávání a setkávání dětí, ale i prostředím, které chrání před škodlivými sociálními vlivy a částečně dítě osvobozuje od pracovních povinností. Prosazování školní docházky obzvlášť na venkově a v chudých městských rodinách bylo zdoluhavé a trvalo celé 18. a 19. století. Poslat dítě do školy znamenalo připravit se o důležitého pomocníka v domácnosti, na poli nebo v dílně. Na jedné straně škola přispěla k prodloužení dětství, na straně druhé potlačila dětskou přirozenost nepřiměřenými nároky a často i tvrdými tresty. (Mišíková, Uhrová in Kolláriková, Pupala, 2001; Lenderová, Rýdl, 2006)

Strukturu a funkce novověké rodiny silně ovlivnila **industrializace** (průmyslová revoluce). Na konci století osmnáctého a zejména v devatenáctém se začala rozrůstat města a v nově postavených továrnách se masivně rozvíjela průmyslová výroba. Mnoho lidí z venkova odcházelo za prací do měst. Zde se vytvořila nová moderní rodina, tzv. nukleární, jejímž jádrem byli rodiče a děti. Rodina ztratila funkci výrobní; pracovní místo se přeneslo do továren, ve kterých kromě mužů začaly záhy pracovat i ženy, aby zmírnily tíživou ekonomickou situaci rodiny. Odchodem dospělých do zaměstnání ztratila rodina i funkci výchovnou, resp. výchovné a socializační působení rodičů bylo omezeno a nahradily je různé typy předškolních zařízení (např. opatrovny, mateřské školy, jesle). Na venkově přetrvávala tradiční široká rodina s rozvětvenými příbuzenskými vztahy. Rodiče pracovali v hospodářství. Prarodiče na výminku a starší děti jim pomáhali a starali se o mladší. (Matoušek, 1993; Mišíková, Uhrová in Kolláriková, Pupala, 2001)

Od druhé poloviny 19. století rodiče projevovali dětem více citovosti, ale zároveň dbali na kázeň, často upevňovanou tělesnými tresty a zastrahováním (Grecmanová, Neumeister, 2004). Při výchově byl kladen důraz na mravnost, pokoru a úctu k rodičům, především k otci jako nejvyšší autoritě rodiny (Hejlová, 2010).

Negativním jevem spojeným s industrializací se stala **dětská práce v továrnách**. Je pravda, že děti pracovaly odjakživa: pomáhaly v kupeckém krámku, v dílně, na poli, pásly husy a dobytek, pečovaly o mladší sourozence, ale tato práce byla často doprovázena chvilkami volna (např. jít na pastvu znamenalo setkat se s kamarády,

---

³ povinnou školní docházku, resp. školní povinnost u nás zavedla v r. 1774 Marie Terezie pro děti od 6 do 12 let, jejichž rodiče neměli dostatek finančních prostředků pro domácího učitele

povídat si a hrát). Dětská práce v textilním průmyslu, ocelárnách, hutích atd. byla novým společenským fenoménem, který vyvolal bouřlivé diskuse v řadách filantropů, sociologů i ekonomů. Dítě představovalo pro rodiče výhodnou finanční posilu rodinného rozpočtu a pro kapitalistického zaměstnavatele lacinou pracovní sílu bez jakékoliv pracovně-právní ochrany. (Bláha, 1946; Mišíková, Uhrová in Kolláriková, Pupala, 2001; Lenderová, Rýdl, 2006)

Pracovní doba delší než 12 hodin denně, tvrdá fyzická práce v uzavřených halách, špatné hygienické podmínky, minimální bezpečnostní opatření, častá úrazovost i smrt, celoživotní zdravotní problémy a mnoho dalších negativních důsledků přispělo k přijímání zákonů týkajících se ochrany dětí, limitujících a posléze zakazujících dětskou práci. „*Pro děti mladší devíti let byla práce zakázána teprve v roce 1833 a až v roce 1855 byla v Rakousku – Uhersku, kam spadala i naše země, zakázána práce dětí v továrnách. Přesto byly v různých průmyslových odvětvích děti dál zaměstnávány.*“ (Oprailová, Kropáčková, 2005, s. 20)

Zastavení třetí: Ze Školního deníku J. J. Ryby

Jakub Šimon Jan Ryba (1765 – 1815) vstoupil do povědomí široké veřejnosti zejména jako autor České mše vánoční, jejíž tóny se rozeznávají v mnoha českých a moravských kostelech každoročně na Štědrý den. Méně lidí však ví, že Ryba byl významný a obětavý kantor, který učil venkovské děti v době, kdy chodit do školy nebylo ještě samozřejmostí. Unikátním dokumentem jsou dvě německy psané Školní denní knihy, ve kterých Ryba zachycuje své pedagogické působení na děti, problémy s rodiči, konflikty s církevními hodnostáři, ale i radostné okamžiky učitelského povolání na přelomu 18. a 19. století.

První ukázka je ze 13. 10. 1789:

„*Když jsem se ráno připravoval u okna na vyučování a díval se na denní rozvrh, uslyšel jsem velký hluk. Vyhlédl jsem a uviděl sedláka, který pomáhal mému sousedu nakládat hnůj. Tento hrubián křičel a zlořečil škole. Ptal jsem se, proč se zlobí a kleje. Velmi hrubě a zlostně mi odpověděl: - „Budu nadávat a stále nadávat a školu proklínat, protože je zbytečná, není pro mne k ničemu a protože jsem musil na ni dát 12 grošů.“ Ptal jsem se ho, zda má děti? Řekl: „Ano, mám.“ „Jestliže se vaše děti učí ve škole, doufám, že nebudete odvedených peněz litovat,“ odpověděl jsem. Tu se rozzuřil a řekl:*

„Nepošlu děti do tohoto prokletého domu. Jako jsem nepotřeboval žádnou školu, tak také nebudu do ní posílat své děti.“ (Ryba, 1957, s. 74)

Druhá ukázka je z 25.1. 1791:

„Dnes navštívila školu matka, která si stále stěžovala u učitele i u jiných lidí na špatný prospěch své dcery. Požádal jsem ji, aby ve škole pozorovala, jak se děti učí. Svolila a slyšela jak učícího, tak děti. – Pak řekla: „Nynější vyučování je mnohem lepší než ve starých školách.“ Žádala mě, abych na její dceru přísně dohlížel, což jsem jí slavnostně slíbil.“ (Ryba, 1957, s. 88)

Zastavení čtvrté: Paměti Antonie Kavalírové

Antonie Kavalírová, rozená Adlerová, vdova po zakladateli sklářské huti v Sázavě na žádost svých dětí začala v roce 1859 sepisovat paměti, které v roce 1929 poprvé knižně vydal její vnuk dr. Josef Jan Frič. Antonie Kavalírová svým životem obsáhla tři čtvrtiny 19. století (narodila se na jeho začátku, zemřela v roce 1879). Psaní deníků a osobních vzpomínek bylo v 19. století docela rozšířené, ale jen ve vyšších a vzdělaných kruzích. Paměti babičky Kavalírové, prosté ženy, jsou v tomto smyslu ojedinělé.

V 19. století byla dětská úmrtnost ještě poměrně vysoká. Na smrt dvou bratrů vzpomíná také A. Kavalírová: *„Třetí den sme našeho miláčka Pepíčka smutně, ach túze bolestně pochovali. Nemněli sme víc žádného Bratra, zustaly sme samy dvě sestry. Mněly sme se túze rádi a po malym Bratru se nám túze stýskalo.“*

Naše ubohý Rodiče si túze nařikali pro ty dva hochy, proto že obá moc skusili, než zemřeli. A skoro obá na stejnou nemoc a brzy po sobě zemřeli, skoro v roce obá. Říkávali „dyž sme je těžko živili mněli sme je oba, a tejt', že by sme je lehčejc uživili, tak nám je Bůh vzal.“ (Kavalírová, 1993, s. 63)

Druhá vzpomínka je radostnější. A. Kavalírová vypráví, jak společně s manželem a dětmi slavili Velikonoce: *„Na velkej Pátek ráno, jak je starej zvyk jidášky z medem jíst, moje holky Tonička a Ana časně ráno vstaly a upekly pěkný čerstvý jidášky. Anton a Francz byli ze škol z Kutný Hory na Svátky doma. Mněli sme všech osum Děti doma. Děti se oblíkaly, skákaly jako mladý kozlíci a těšily se na jidášky. Muj Můž mezi nima chodil a mněl z nich radost, šel a přines sám pletenou flaštičku růžový rosolky z pokojíka. Mazala sem jidášky, mněli sme med domácí. Děti se rozbíhaly a jedly a muj Můž s nima a dobře jim chutnalo.“ (Kavalírová, 1993, s. 125)*

Zastavení páté: Z kroniky života J. Lada

Českého malíře a spisovatele Josefa Lada (1887 – 1957) není třeba dlouze představovat. Dětství prožil v Hrusicích, malebné vesničce ve středních Čechách. V obsáhlém životopisném díle mj. vzpomíná na školní léta: „*Ve škole se mi tuze nelíbilo. Bylo mi velmi proti mysli sedět nehybně několik hodin. Byl jsem zvyklý neustále rejdit a pořád něco kutit, a teď jsem musil sedět jako přilepený. Nebylo odvolání. Pan učitel nám to doložil hned první den až příliš názorně, ukázav nám pořádnou rákosku jako první a nejdůležitější učební pomůcku. Doma jsem byl často upozorňován na potěh, jenž ležel jako stočená zmije pod verpánkem, a ve škole hrozili zase rákoskou. Jedno lepší než druhé! Pan učitel nám také brzy dokázal, že to myslí doopravdy. Namydil jednomu klukovi tak důkladně, že nemohl ani sedět. Když malé děti doma zlobívaly, říkali jim rodičové: „Počkej, až budeš chodit do školy! Tam to z tebe vyženou!“*“ (Lada, 1974, s. 121)

Na mnoha stránkách se dočteme o Ladových rodičích, jejich životě a vztahu, který měli ke svému synovi: „*Pokud se pamatuji, otec nikdy přede mnou nepochválil mých kreseb ani školního prospěchu. To patřilo jaksi k výchově té doby, nechválit děti do očí, aby si o sobě nemyslíly kdovíco. Každý smělejší projev, každá trocha sebevědomí byla hned v zárodku zchlazena přísnou domluvou: „Drž se vždycky zpátky!“ Zato bývalo až plýtváno tresty za dost malé provinění a výchovná zásada – škoda rány, která padne vedle – bývala plněna až příliš svědomitě.*“ (Lada, 1974, s. 141)

„*Zato matka nikdy neskrblila chválou a často nad novou kresbou spínala obdivem ruce: „Jaks to tak moh za tu chvíličku udělat, kluku zatrackaná! Než jsem podojila krávu, tak nakreslil takovýho anděla!“*“ (Lada, 1974, s. 142)

2.5 20. století

Rozvoj společenských a přírodních věd na konci devatenáctého a především ve dvacátém století přinesl nové poznatky o člověku. Do popředí zájmu různých medicínských pozorování, psychologických, sociologických výzkumů a pedagogických debat se dostalo i dítě.

Odborníci upozorňovali na negativní sociální vlivy poškozující tělo i duši dítěte (chudoba a hlad, potulování, krádeže, loupeže, prostituce atd.), kritizovali tvrdou rodičovskou výchovu a přísnou školní výuku potlačující dětskou přirozenost. Bláha (1946, s. 78) se zamýšlel na útrapami dětského věku: „*Pro mnohé děti život vůbec a*

život rodinný zvláště nebývá ani snadný, ani sladký: bývají bity, týrány a zanedbávány, a přece nenaříkají, nestěžují si, nežalují, přijímají vše jako zcela přirozené.“ Pražák (1920, s. 11) poukazoval na situaci ve školství: „Dnes škola zabíjí štěstí dítěte, zabíjí jeho úsměv, kde kdo je proti ní, je protiživotní, nedětská, budovaná ze stanovisek dospělých lidí, z potřeb těchto lidí, a proto dítě v ní trpí.“ Oba si uvědomovali důležitost spokojeného a radostného dětství pro rozvoj jedince i společnosti. Pražák (1920, s. 34) říkal, že „zlepšení života dítěte i prohloubení jeho vnitřního, dětského štěstí, to jsou nejlepší cesty pro výchovu zdravého a pravého vlastenectví. Jen člověk vnitřně uspokojený může opravdu a nejvíce též prospět a vytvořit.“ Bláha (1946, s. 154) uvažoval: „Jen v radostném mravním prostředí se daří růstu radostných a mravních osobností, vyzbrojených pro tvořivý sociální život všemi nezbytnými vnitřními uzpůsobenostmi. Základnou je radost. Jen veselý a šťastný člověk má také všechnu možnost být dobrým.“

V mnoha zemích se zvedaly vlny ostré kritiky necitlivého zacházení s dítětem a sílily snahy uplatňovat v praxi novou, lepší výchovu. Představitelé **hnutí za novou výchovu** vycházeli především z Rousseauových myšlenek o svobodné, přirozené výchově a zdůrazňovali, že nový postoj k dítěti má být založen na úctě, lásce, trpělivosti a respektování jeho potřeb a zvláštností věkových a individuálních (Oprailová, 2002).

Dítě začalo být oslavováno, uctíváno a mnohdy až přehnaně zbožňováno. John Dewey jej přirovnal ke Slunci (**pedocentrismus**). Dítě se stává středem zájmu celé společnosti. Dítě je tím, „kolem kterého se otáčejí různá opatření výchovy, ono je centrem, kolem kterého jsou organizována.“ (Dewey, 1910 in Oprailová, 1998, s. 12). Ellen Keyová nazvala 20. století **stoletím dítěte**.

„Nová výchova vlastně v plném rozsahu objevila dítě a tento objev se stal pro celý další vývoj výchovy a vzdělávání rozhodující.“ (Oprailová, 2002, s. 20). Dětství přestalo být chápáno jako „přechodný stav bez vlastní hodnoty, který předchází dospělosti a má jen úkol jedince na ni připravit, ale je to stav, který má hodnotu sám v sobě, a to hodnotu vysoce pozitivní. Z hlediska intenzity a hloubky prožívání je dětství nejdůležitějším životním obdobím, od něhož by se nemělo utíkat jako od něčeho nedokonalého.“ (Oprailová in Kolláriková, Pupala, 2001, s. 126)

20. století bylo také **věkem extrémů** (Lenderová, Rýdl, 2006): na jedné straně lékařská péče, plošné očkování, antibiotika zachraňující a prodlužující lidský život, moderní technologie a stroje usnadňující práci, dopravní prostředky zrychlující cestování, média přinášející zprávy z celého světa a umožňující komunikovat i na dálku,

na druhé straně miliony mrtvých ve dvou světových válkách, průmysl ničící životní prostředí, reklama nutící ke konzumnímu způsobu života atd.

Ve světě zmítaném existenciálními nejistotami se mnozí začali upínat k rodinnému životu. Rodina se stala útočištěm před veřejným světem (Matoušek, 1993) a základní hodnotou, která dává životu smysl. Po 2. světové válce ve všech evropských zemích výrazně vzrostla sňatečnost a porodnost (Hašková, Rabušic, 2008). Manželství a rodičovství byly „*dominantní hodnotou mladých lidí, oázou naplnění touhy po lásce*“ (Helus, 2007, s. 141). Do popředí rodinného zájmu se dostala „*intimní blízkost, vroucí cit, vzájemné spolehnutí, radost z dítěte*“ (Helus, 2007, s. 141) – citová funkce nabyla zásadního významu, emoce se staly významným pojítkem rodinných vztahů.

Ve městě byla rodina zpravidla tvořena rodiči a dvěma, třemi dětmi (mluvíme o rodině dvougenerační a nukleární). Na venkově přetrvávala tradiční široká rodina přibližně do poloviny 20. století, pak se postupně zmenšovala a přeměňovala na nukleární.

Výchova se odkláněla od autoritativního vedení a přísné disciplíny. Péče byla doprovázena empatií, vstřícností a pochopením potřeb dítěte (Helus, 2007). Dítě se stalo předmětem výrazných citových a materiálních investic (Lenderová, Rýdl, 2006).

Citové pouto je sice krásné, ale také velmi křehké a zranitelné. Vztahy založené na citech rodinu stmelují, posilují, ale mohou být i příčinou jejího rozpadu (Matějček, 1986). Od 60. let docházelo k výrazným společenským změnám, které ovlivnily vývoj západoevropské rodiny: dramatický pokles sňatečnosti a porodnosti, strmý nárůst rozvodovosti, přibývání nesezdaných soužití, neúplných rodin a singles (jedinců žijících osaměle). Podle odborníků vstoupila rodina do období krize. (Kučera in Horská a kol., 1990; Helus, 2007)

V naší zemi, izolované politicky, ekonomicky a kulturně od západní Evropy, se rodina vyvíjela jinak. V 70. letech se výrazně zvýšila sňatečnost a porodnost. Okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy v roce 1968 a následující politický útlak paradoxně posílily hodnotu rodinného života, lidé se uzavírali do bezpečí domova a zakládali rodiny. K baby boomu přispěla i pronatalitní opatření sociální politiky a demografické složení obyvatelstva (matkami se stávaly ženy ze silných populačních ročníků narozených v prvních letech po 2. světové válce) (Možný, 2011).

Po pádu komunismu v roce 1989 jsme se otevřeli západnímu světu a v průběhu 90. let se u nás začaly projevovat intenzivnější změny v reprodukčním a rodinném chování.

Krise západoevropské rodiny k nám přišla se zpožděním přibližně jedné generace. (Helus, 2007; Hašková, Rabušic, 2008; Možný, 2011)

Rok 1989 byl nejen přelomovým datem československých dějin, ale i významným mezinárodním milníkem v boji za uznání úplné právní subjektivity dítěte a jeho ochranu. Dne 20. 11. 1989 byla v New Yorku přijata **Úmluva o právech dítěte**.

Zastavení šesté: Jarmila Loukotková vzpomíná

Jarmila Loukotková (1923 – 2007), autorka historických románů a próz ze současnosti, byla také vášnivou kuchařkou. Do jedné ze svých knížek vložila kromě oblíbených rodinných receptů i vzpomínky na dětství. (Citované úryvky jsou odděleny třemi tečkami.)

„Na své dětství nevzpomínám ráda, radši vůbec ne. Máti byla povoláním učitelka – a to samo o sobě stačí ... Moje matka jakkoli „v domácnosti“, celý život učila „děti“. Táta i já jsme byli dětmi: ty bylo nutno poučovat, kritizovat, kárat, cepovat, umravňovat ... A jako pro jedináčka to pro mě bylo tím horší. Za každý maléreček jsem mohla já. ... Táta se mě nikdy nezastal, věda, že by se matčina nevěle obrátila proti němu a on by s úžasem zjistil, že to byl on, kdo vyprovokoval první světovou válku. Otec chtěl mít zkrátka svůj klid. Stejně ho neměl.“ (Loukotková, 2000, s. 26)

„Prarodiče z otcovy strany jsem poznala až ve dvanácti letech; do té doby byli s mými rodiči naštíru – nebyli totiž nadšeni mou matkou ... Dědeček Loukotka šel do důchodu; rozhodli se s babičkou opustit Prahu a zakoupili chalupu na Sázavě. ... napsali o tom mému otci s tím, že mu nemovitost pochopitelně odkáží a já, jejich dosud nepoznaná jediná vnučka, tam budu moci trávit každé prázdniny.

Bariéry padly a já jsem tak mohla prožít první klidné, šťastné chvíle pozdního dětství s dědečkem „Pohádkářem“ a babičkou Karolinou. Byli ke mně laskaví, uměli mě pochválit, když jsem zasluhovala, a nepokárali, natož aby potrestali, když jsem nezasluhovala, ... chtěli se mnou nažívat, a ne mě ovládat, a s takovým přístupem jsem se nikdy předtím a bohužel ani nikdy potom u svých nejbližších nesetkala.“ (Loukotková, 2000, s. 52)

3 Rodina a dětství na přelomu 20. a 21. století

Před více než deseti lety jsme vstoupili do nového století a tisíciletí. Svět se rychle mění, co platilo dnes, zítra již platit nemusí. Společnost přechází z doby industriální do **postindustriální** (někdy zvané také **neoliberální**), v níž tradiční pojítka a hodnoty ztrácejí svůj původní význam (Průcha, 2009). **Konzumní společnost** klade důraz na individualismus: uspokojování vlastních potřeb, budování profesní kariéry, společenský vzestup a život v blahobytu. Individualismus se odráží v hodnotovém žebříčku mnoha lidí. K nejvýše ceněným hodnotám dnes patří individuální svoboda, možnost volby, osobní rozvoj a sebeuplatnění (Průcha, 2009).

Individualismus se promítá také do rodinného života a přináší dilema, zda upřednostnit osobní zájmy (studium, cestování, volný čas, kariéra atd.) nebo zájmy rodinné (např. sňatek, založení rodiny, péče o děti a domácnost). Dokonce se můžeme setkat s pochybnostmi, jestli je dnes vůbec vhodné a žádoucí mít děti!

V jaké situaci se nachází současná postindustriální rodina? Jaké je dětství dnešních dětí? Těmito otázkami a mnoha dalšími se budeme zabývat v následujících podkapitolách.

3.1 Znaky současné rodiny

Současná rodina bývá nejčastěji charakterizována jako **rodina nukleární** (jádrová) a **dvougenerační**: její jádro tvoří generace rodičů a dětí. Dále je označována jako rodina **intimně vztahová**, v níž jsou na první místo stavěny hodnoty jako láska, citová blízkost a opora, empatie a porozumění, společné sdílení radostí i starostí. (Helus, 2007)

Dnešní rodina je také místem **privátní individualizace**, tedy jakýmsi soukromým prostorem, v němž má člověk možnost volit a rozhodovat se, ale i nutnost poradit si sám se sebou a za svá rozhodnutí být zodpovědný. Individualizace směřuje k rozvoji jedince, ale může přerůst v bezohlednost a sobectví. Tomu by měla zabránit společenská kontrola, zejm. prostřednictvím zákonů, které přinášejí práva i povinnosti a usměrňují mezilidské soužití. (Singly, 1999 in Helus, 2007)

V posledních desetiletích se rodina výrazně mění. „*Ekonomika pozdního kapitalismu a kulturní klima doby postmoderní nejsou rodině příznivě nakloněny.*“ (Beck & Beck – Gernsheim, 1990, Beck, 1986 in Možný, 2011, s. 258)

Ve společnosti se objevují nové trendy, které ovlivňují zásadním způsobem fungování rodiny jako sociální instituce (Možný, 2011). Některé **trendy** jsou **pozitivní**:

např. emancipace žen, vyšší vzdělání rodičů, stoupající věk mladých lidí při uzavření manželství a zvyšující se věk prvorodiček (Opravilová, Kropáčková, 2005).

Bohužel převažují **trendy negativní**:

- pokles sňatečnosti a porodnosti,
- nárůst rozvodovosti,
- rostoucí počet rodin neúplných, kdy o dítě (děti) pečuje jen jeden rodič, zpravidla matka,
- nárůst počtu lidí, kteří spolu mají dítě (děti) bez oficiálního uzavření manželství,
- zvyšující se počet bezdětných manželství a bezdětných nesezdaných soužití,
- přibývající počet singles (lidí, kteří žijí sami, bez partnera),
- zvyšující se počet starších matek (tj. matek nad 35 let). (Koťátková in Kropáčková, 2008; Průcha, 2009; Bartošová, 2011; Možný, 2011)

Někteří lidé dokonce zvažují, jestli si mají pořídit děti! V některých případech jim brání individualismus: dítě vnímají jako překážku v budování kariéry, ekonomickou zátěž, rušivý element ve svobodném životě. Jiní jsou zas plni nejistoty a nedůvěry, zda by dítě dovedli dobře vychovat, mají obavy z nejrůznějších problémů, které rodičovství přináší nebo pochybují, jestli je vhodné přivést děti na svět ohrožený válkami, přírodními katastrofami a ekologickými haváriemi.

Mnoho odborníků je přesvědčeno, že současná **rodina je v krizi**: dochází k jejímu uvolnění, oslabení a rozpadu. Blíží se konec rodiny? Doufejme, že ne! Někteří lidé jsou konzumní společností přesyceni, naplnění života spatřují v sebepřekročení (nikoli v sebeuspokojení), hledají hlubší a smysluplnější hodnoty. Matky se snaží skloubit rodinné a profesní záležitosti, otcové začínají vnímat rodičovství jako pozitivní a obohacující (Možný, 2011).

Optimisticky a nadějně zní také slova mnoha významných psychologů, pedagogů a sociologů:

Matějček (in Boš, Matějček, Švejcar, 1994) nevěří v prohlubující se krizi rodiny, která by přispěla k jejímu zániku. Je přesvědčen, že rodina je lidskému pokolení dána: pokud bude lidstvo existovat jako biologický druh, pak bude existovat i rodina. To je uloženo v samotných biologických základech našeho lidství: odpradávná si lidé museli pomáhat, rozdělit role, aby znásobili své síly, přežili a ochránili své potomky. Rodina se osvědčila jako uspořádání nejpraktičtější.

Helus (2007, s. 149): „*Rodina navzdory proměnám, kterými prochází, problémům, s nimiž je konfrontována, a pochybám, kterým čelí, zůstává svébytným druhem lidské pospolitosti, bez kterého si většina současníků nedovede svůj život představit. Především je významným, byť pro mnohé už vratkým stabilizátorem intimní mezilidské vzájemnosti – útočištěm domova.*“

Podle Krause (2008) přes všechny problémy, kterými rodina v historickém vývoji prošla, zůstává i na počátku nového století (tisíciletí) nepostradatelnou a nenahraditelnou institucí pro dítě i dospělého. Je důležitá zejména při předávání hodnot z generace na generaci a funguje jako nejvýznamnější socializační činitel.

Podíváme-li se do historie, zjistíme, že o konci rodiny již dávno psali např. Platón, Campanella, Fourier, Marx a Engels. „*Ke konci rodiny máme asi stejně daleko, jako jsme měli za dob Platónových; tak po všech stránkách výhodnou instituci tato civilizace nerozpustí.*“ (**Možný**, 2011, s. 254)

3.2 České rodinné prostředí v zrcadle výzkumů

Česká rodina prochází obdobnými změnami a problémy, o nichž jsme se zmínili v předchozí podkapitole, avšak oproti západoevropské rodině se zpožděním zhruba o jednu generaci v důsledku dlouholeté politické, ekonomické a kulturní izolace od západního světa. (Helus, 2007; Možný, 2011)

Teprve po pádu železné opony v roce 1989 se trendy západoevropské rodiny začaly prosazovat i u nás. Svoboda, demokracie a tržní ekonomika přinesly širokou nabídku až dosud netušených možností. Mladí lidé začali odkládat uzavření manželství a narození prvního dítěte, aby mohli cestovat, studovat a podnikat. Liberální přístup k životu se promítl také do rodinného soužití – rodiče se častěji rozvádějí; přibývá dětí vyrůstajících v neúplné rodině (častěji s matkou); rodiče si přivádějí domů nového partnera, vztahy jsou otevřenější, avšak mnohdy komplikovanější – např. dítě udržuje vazby se svým otcem, přijímá nového partnera své matky, poznává jeho děti; uzavření sňatku již není důležité pro stvrzení partnerského vztahu – přibývá nesezdaných soužití; individualismus a jistá pohodlnost se projevuje u mladých mužů, kteří jsou ekonomicky nezávislí a přesto zůstávají v tzv. mama hotelu (v pohodlí domova a v komfortní péči své matky); dále se zvyšuje počet singles (lidí, kteří žijí bez partnera a bez dětí v domácnosti sami) – někteří z nich dávají přednost kariéře nebo svobodnému životu

bez závazků, jiní mají problém seznámit se nebo marně hledají ideálního partnera. (Helus, 2007; Možný, 2011)

Na druhé straně jsou ti, pro něž manželství a rodičovství nejsou přežitkem a zbytečností. Z nejrozumnějších výzkumů vyplývá, že mezi vysokoškolsky vzdělanými lidmi přibývají rodiče, kteří „*si zachovávají svou vysokou kvalifikaci, ale stěhují se často na venkov a bez rozpaků platí za svou prarodinnou orientaci a život se třemi, čtyřmi, pěti dětmi ztrátou kupní síly a profesionálního statusu.*“ (Librová, 1994 in Možný, 2011, s. 242)

I přes vysokou rozvodovost a počet nesezdaných soužití zůstává manželství vysokou hodnotou. „*Výzkumy postojů opakovaně ukazují, že většina nejmladší generace pokládá život v manželství za nejsprávnější formu rodiny.*“ (Možný, 2011, s. 262). „*Naprostá většina dětí považuje za velmi důležité, aby byly obklopeny dobrou rodinou a dobrými kamarády, případně přáteli.*“ (Bocan a kol., 2012, s. 76)

Z dalších výzkumů vyplývá, že v českých rodinách na jedné straně přetrvává tradiční rozdělení rolí (muži zpravidla zajišťují ekonomickou funkci, ženy pečují o děti a starají se o domácnost), na straně druhé spatřujeme zejména u vysokoškolsky vzdělaných rodičů (především u žen) jistou otevřenost vůči rovnosti genderových rolí. (Bartáková, Kulhavý, 2007)

Důležitou roli v našem prostředí sehrávají mezigenerační vztahy. Prarodiče většinou nežijí se svými dospělými dětmi a vnoučaty ve společném bytě, ale přesto udržují pevné, vzájemné vazby. Vztahy však nejsou vždy bezproblémové. Např. rodiče vítají finanční výpomoc babiček a dědečků, ale zároveň požadují volnost při rozhodování, jak peníze využít. Rodiče jsou rádi, když jim prarodiče hlídají děti, ale nesou nelibě jejich rady, jak správně vychovávat. Přesto jsou mezigenerační vztahy v oblasti citové a v oblasti vzájemné pomoci a podpory v českých rodinách hluboce zakořeněny a osvědčily se především v dobách nejtěžších. (Ettlerová, Kuchařová a kol., 2006)

Pro mnoho lidí zůstává rodina významnou životní hodnotou: partner (manžel) a děti jsou na prvním místě. (Bartáková, Kulhavý, 2007)

3.3 Obraz dnešního dětství

Současná rodina si dítěte vysoce cení, je mu příznivě nakloněna a vnímá jej především jako hodnotu citovou. Jaké jsou dnešní děti? Prožívají dětství lepší nebo horší oproti předcházejícím generacím?

V některých oblastech jsou na tom dnešní děti lépe (např. zdravotní péče, hygiena, bydlení a materiální vybavení, právní ochrana a pomoc), v jiných spatřujeme ještě dost nedostatků, často i omezení a provinění vůči dětem (např. zanedbávání; týrání; nezáměr rodičů upřednostňujících své zaměstnání; potlačování dětské spontánnosti ambiciózními rodiči, kteří vozí děti od útlého věku z jednoho zájmového kroužku do druhého; nedostatek citové vřelosti nebo naopak „opičí láska“). „*V něčem jsou dnešní děti patrně vyspělejší než dovedeme ocenit a v něčem jsou nezralé víc než si umíme představit.*“ (Oprailová, 2002, s. 24)

3.3.1 Dětství konzumní

Naše společnost je vystavena silnému působení reklamy, tržní ekonomika a vysoká konkurence výrobců nabízí široký sortiment zboží a služeb, člověk má možnost vybírat si a rozhodovat se. Tlakům reklamy a nabídky je mnohdy těžké odolat, člověk se může stát otrokem nakupování, vyhazování a obměňování věcí, často je pohlcen „obchodní maníí“, své chování podřizuje konzumnímu způsobu života. (Helus, 2009)

Vábivá reklama a pestrá lákadla (hračky, elektronika, oblečení, sladkosti) působí také na děti. I dětství může být konzumní a výrobci si to uvědomují: děti jsou jejich současnými i budoucími zákazníky – konzumenty.

V obchodech nalezneme velké množství hraček, často nekvalitních a nevkusných. Mnohé děti nemají úctu k předmětům, neváží si jich. Věci dostávají ihned, jak o ně projeví zájem. Jakmile je hračka omrzí nebo se rozbije, vyhodí ji a vzápětí dostanou novou. Těžko pak mohou prožít chvíle napjatého očekávání, těšení se a nakonec i radost z věci, na kterou se dlouho šetřilo.

Konzumnímu životu naštěstí nepodlehli všichni rodiče. Ještě zbývá mnoho z těch, kteří víkendy netráví v nákupních centrech, ale v přírodě, nepotřebují si dokazovat lásku luxusními dary, dovedou se společně radovat z maličkostí a předávají dětem hodnoty hlubší, smysluplnější a trvalejší.

3.3.2 Dětství prostoupené médii

Do života dospělých i dětí výrazně zasahují média (tisk, rozhlas, televize, internet). Média přinášejí prvky pozitivní (nové informace, obohacení, komunikování na dálku) i negativní (mediální násilí, prezentování lživých a zkreslených zpráv, devaluaci morálních hodnot, virtuální závislost).

Dnešní **dětství** je **medializované** (Helus, 2009), prostoupené médii (Koťátková in Kropáčková, 2008). Již malé děti jsou vystaveny násilí v televizi a počítačových hrách. Média se stávají snadno dostupným vzorem k napodobování, při souhře dalších okolností mohou přispívat ke zvýšené agresivitě. Odborníci hovoří o tom, že v současnosti je **dětství agresivní** (Helus, 2009).

Děti jsou dnes také mnohem více ohroženy, dnešní **dětství** je **viktimizované** (Helus, 2009). Nebezpečí na ně číhají nejen v reálném životě, ale i ve světě virtuálním. Rodiče se domnívají, že doma jsou děti v bezpečí. S klidem ponechají dítě u počítače a ono si zatím prohlíží internetové stránky s nevhodným obsahem nebo si domlouvá schůzku na sociální síti s úplně neznámým člověkem.

Dnes není těžké informace získávat. Mnohem těžší je umět s nimi pracovat (kriticky je přijímat, ověřovat si jejich platnost z různých zdrojů, třdit je, uspořádat a dále využívat). Před rodinou a školou stojí nelehký úkol: naučit děti pracovat s médii tak, aby byla dobrým sluhou a nikoli zlým pánem.

3.3.3 Dětství přetížené

Rodiče vkládají do dětí velké naděje – očekávají, že budou hezké, zdravé, chytré a úspěšné. V dobré víře „dát jim to nejlepší“ pečlivě promýšlejí denní režim, připravují aktivity, které mají děti všestranně a maximálně rozvíjet (Koťátková in Kropáčková, 2008). Od útlého věku je převážejí z výtvarného kroužku na plavecký stadion nebo tenisové kurty, odtud na angličtinu a po jejím skončení do pěveckého sboru nebo na hodinu klavíru. Odborníci tento fenomén nazývají **ostrovní (ostrůvkové) dětství** (Helus, 2009). Děti přejíždějí z jednoho uzavřeného prostoru (ostrůvku) na druhý. Na každém „ostrůvku“ je přesně vymezeno, co, kdy a jak se bude dělat. Vytrácí se dětská přirozenost, svoboda, fantazie, možnost zkoušet a objevovat.

Důležitou roli v životě dítěte sehrává škola jako instituce vzdělávací, výchovná a socializační. Dítě zde tráví velkou část dne, škola jej ovlivňuje a formuje, **dětství** je **scholarizované**, tj. zeškolštěné (Helus, 2009).

Rodiče bedlivě sledují školní výsledky dětí, přetěžují je vysokými nároky, snaží se urychlit jejich mentální vývoj, neúspěchy nesou nelibě. V rodinném a školním prostředí pak dítě prožívá stresy, ponížení, pocity méněcennosti a strach z dalších selhání.

Děti jsou často **přetíženy emocionálně**: jsou vystaveny silným citovým prožitkům, které nedovedou zpracovat a přenášejí si je v podobě nevyřešených problémů do dalších životních období (např. hádky rodičů, citové vydírání dítěte po rozvodu rodičů, přísná disciplína a trestání dítěte, problémy ve škole).

Rodiče a další vychovatelé by si měli uvědomit, že „*dítě není objektem, ani materiálem, ale výchozím subjektem vlastní aktivity*“ (Helus, 2009, s. 111), místo striktního vedení potřebuje citlivé doprovázení, prostor pro volnou hru a snění.

3.3.4 Dětství zanedbané

Zanedbávání (nedostatečné poskytování péče) se projevuje v oblasti fyzické, psychické a citové. Jednotlivé typy zanedbávání se mohou kombinovat. Děti tělesně zanedbané pocházejí většinou z chudých, sociálně slabých rodin, žijí v hygienicky nevyhovujících bytových podmínkách, nemají dostatek stravy a ošacení. Často mají i málo podnětů, které by podporovaly jejich motorický (pohybový), psychický a mentální vývoj. (Dunovský, Dytrych, Matějček, 1995)

I v některých bohatých, ekonomicky velmi dobře situovaných rodinách mohou děti strádat. Sice jim nechybí hmotné zázemí, často žijí v přepychu, obklopeni luxusními předměty a nejmodernějšími hračkami, ale mnohdy jsou tímto prostředím přesyceny a znuděny. Přbytek peněz rodičům umožňuje zaplatit dítěti osobního trenéra, soukromého lektora angličtiny, drahé zájmové kroužky. Dítě je až přehnaně a nezdravě stimulováno, psychicky a mentálně přetěžováno. Rodiče projevují vztah k dítěti prostřednictvím peněz, všelijakými dárky kompenzují svou nepřítomnost a nedostatek času. Společně strávených chvil je málo, chybí vzájemné sdílení zážitků, vyprávění pohádek, společné hraní i obyčejné pohlazení.

„Přes své výsadní postavení bojuje často dnešní dítě s emocionálními problémy, protože mu chybí citová blízkost dospělých a nezřídka i základní jistota rodinného zázemí.“ (Opravilová, Kropáčková, 2005, s. 27)

3.3.5 Dětství zhýčkané

Rodiče věnují dětem velkou pozornost a péči, která může přerůst až v **rozmazlování**. Dětem jsou plněna všechna přání, rodiče se jim podřizují, nadšeně

přijímají nejen jejich úspěchy a pokroky, ale i přirozené dětské projevy, které náležitě oslavují a odměňují. Hýčkají dítě, starostlivě ho opečovávají, odstraňují mu z cesty překážky, ochraňují ho před nejrůznějšími nebezpečími. **Ochranitelská (protekcionistická, protektivní) výchova** bývá často spojena s úzkostnými projevy rodičů, především u matky. Úzkostní a přecitlivělí rodiče bývají mnohdy vyššího věku, na vytoužené dítě čekali dlouhá léta nebo jsou ovlivněni smrtí předchozího dítěte. Mají o potomka velký strach, omezují ho ve volném pohybu a přirozených aktivitách, přispívají tím k jeho nesamostatnosti a závislosti. Některé děti se bouří a vzdorují, jiné se stávají pasivními a v dětském kolektivu pak mohou být snadnou obětí šikanování.

Zhýčkané děti jsou zvyklé, že jim rodiče pomáhají, vše za ně zařizují, prosazují jejich zájmy na úkor druhých. **Výchova prosazující (protekční)** vede děti k přesvědčení, že vliv peněz a konexí je silnější a účinnější než poctivá cesta životem.

Zhýčkané děti si velmi dobře uvědomují své výjimečné a jedinečné postavení v rodině. Výsadní roli často zneužívají, rodinu ovládají a terorizují. Jiřina Prekopová je výstižně nazvala **malými tyrany**. (Koťátková, 2008)

Původně dobře míněná snaha rodičů poskytnout dětem to nejlepší, chránit je, maximálně o ně pečovat se záhy obrací proti nim i dětem. Rodiče se stávají služebníky dětských rozmarů. Děti jsou nesamostatné, sobecké a nepřipravené na budoucí život. S úskalími a nebezpečími světa se budou potýkat pravděpodobně s větší námahou než jejich nerozmazlení vrstevníci.

4 Rodina – místo pro naplnění hodnoty dítěte a dětství

Hodnota dítěte a dětství může být vnímána z hlediska společnosti, očima samotného dítěte a z pohledu rodiny.

Dítě představuje významnou hodnotu **pro společnost**: stát si uvědomuje, že šťastné děti jsou nadějí do budoucnosti, a proto se snaží o ně pečovat, podporovat je a chránit prostřednictvím mnoha zdravotních, sociálních a právních opatření.

Dítě je důležitou hodnotou také **pro ostatní děti**: společné hraní, vyprávění a sdílení, specifický dětský svět nemůže žádný dospělý plnohodnotně nahradit. Dítě potřebuje mít dětské kamarády.

Dítě je **bohatstvím rodiny**, která se stává prvním a nejdůležitějším prostředím, v němž jsou uspokojovány dětské **potřeby**, opětovány jeho **city** a vytvářen bezpečný **domov**. Rodina má nejlepší předpoklady k naplnění hodnoty dítěte a dětství.

4.1 Potřeby dítěte

Rodina je nejvhodnějším prostředím pro uspokojování základních lidských potřeb (Opravilová, 2002). Potřebu definujeme jako nutnost organismu něco získat nebo něčeho se zbavit (Hartl, 2004). Jde o stav, při kterém dochází k porušení vnitřní rovnováhy organismu nebo nedostatkům ve vnějších vztazích. Člověk se snaží potřebu uspokojit (získat vnitřní rovnováhu, optimalizovat vnější vztahy), aby se cítil bezpečně, dobře a spokojeně.

Podle A. Maslowa existují **potřeby nižší** (fyziologické, potřeba bezpečí a jistoty, potřeba přináležení a lásky a potřeba sebeúcty) a **vyšší** (potřeby kognitivní, estetické a etické a potřeba seberealizace). Potřeby jsou uspořádány v určité hierarchii podle důležitosti: nejprve musí být uspokojeny potřeby nižší (např. nasycení, odpočínutí, bezpečí), aby jedinec projevil zájem o uskutečnění potřeb vyšších (např. získávání poznatků z encyklopedie, poslech hudby, kreslení a malování). (Fontana, 1997; Tomášková, 2012)

Rodiče musí uspokojit nejprve **fyziologické potřeby** dítěte (zahnat hlad a žízeň, poskytnout dítěti teplo, světlo a čerstvý vzduch, udržovat ho v čistotě, pečovat o jeho zdraví atd.). Dítě potřebuje být **v bezpečí fyzickém i psychickém** (musí být dobře zajištěno a chráněno před nejrůznějšími negativními vlivy).

Dítě potřebuje zažít také **pocit přináležení a lásky**. Vědomí, že někam patřím, jsem druhými akceptován, mají mě rádi, jsou mojí citovou oporou a já jim mohu lásku opětovat, dítě i dospělého nesmírně posiluje a obohacuje.

Rodina dále přispívá k naplňování **potřeby sebeúcty** (pochvala a uznání budují zdravou sebedůvěru dítěte, zvyšují jeho výkonnost a motivují ho k dalším činnostem). Dítě má pak tendenci uskutečňovat **potřeby kognitivní** (společně s rodiči a dalšími členy poznávat, zkoumat a učit se nové věci), **potřeby estetické** (vnímat krásu, věnovat se umění) a **etické** (žít poctivě, hájit dobro, pravdu a spravedlnost).

Nejvyšší potřebou je **seberealizace**. Rodina umožňuje dítěti rozvíjet osobní potenciál, uskutečňovat touhy a přání, hledat smysl života.

Problematickou potřeb se zabývali také **J. Langmeier** a **Z. Matějček**, kteří stanovili čtyři základní **psychické potřeby** (1. potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů, 2. potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech, 3. potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, 4. potřeba identity) a posléze přidali ještě pátou – potřebu otevřené budoucnosti neboli životní perspektivy, převzatou od **J. Mrkvičky**. (Matějček, 2008)

Potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů: Pro zdárný vývoj dítě potřebuje, aby mu rodiče a další vychovatelé nabízeli přiměřené množství kvalitních a pestrých podnětů, podněcovali jeho zájem o nové věci, činnosti obměňovali tak, aby byly pro dítě poutavé. Rodiče by neměli dítě nadměrně stimulovat a přetěžovat, ani zanedbávat. Měli by najít zlatou střední cestu: dítě rozvíjet a podporovat a zároveň mu ponechat prostor pro vlastní zkoumání, objevování, učení, hru a odpočinek.

Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech: Dítě potřebuje žít ve smysluplném světě, potřebuje světu rozumět. Rodiče, kteří dodržují pravidelný denní režim a stanovené výchovné hranice, představují pro dítě jistotu a bezpečí, přispívají k jeho uspokojení, zklidnění a orientaci v zákonitostech společnosti.

Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů: Dítě potřebuje být obklopeno lidmi, kteří ho mají rádi, kteří mu projevují hluboké city, kteří s ním komunikují a sdílejí dobré i špatné. Rodina je místem, ve kterém se vytvářejí prvotní citové a sociální vazby. Důvěrné a bezpečné rodinné prostředí dává dítěti pocit životní jistoty a otevírá mu cestu k navazování dalších mimorodinných vztahů.

Potřeba identity: Rodina přispívá k budování osobní a sociální identity dítěte. Pomáhá mu k postupnému uvědomování si vlastní hodnoty, k posilování sebevědomí a sebedůvěry, k začleňování do rodinného společenství a do dalších sociálních skupin. Učí ho sociálním rolím a připravuje ho na budoucí uplatnění ve společnosti.

Potřeba otevřené budoucnosti: Nejen dospělý, ale i dítě potřebuje mít otevřenou budoucnost. Přání, touhy a sny motivují dítě k plnění nejrůznějších úkolů a překonávání překážek. Dítě potřebuje zažít úspěch a radost z dosaženého cíle, aby se ve svém vývoji posunulo o krok dál a mohlo se těšit z nově vytyčených cílů, ke kterým teprve směřuje. Otevřená budoucnost znamená žít pro něco a pro někoho, mít naději a smysl života.

Problematicke potřeb se věnovali také američtí odborníci **T. B. Brazelton** a **S. I. Greenspan**, kteří vytvořili **model sedmi základních potřeb dítěte**:

1. potřeba stálých láskyplných vztahů,
2. potřeba udržení tělesného bezpečí, nedotknutelnosti a celistvosti,
3. potřeba získávat zkušenosti přiměřené vzhledem k individuálním zvláštnostem,
4. potřeba získávat zkušenosti přiměřené věku,
5. potřeba stanovených hranic, řádu a uspořádání,
6. potřeba stálého, podporujícího společenského prostředí a kulturní kontinuity,
7. potřeba jisté budoucnosti. (Brazelton, Greenspan, 2002)

Oba modely se v mnohém podobají. Autoři se shodují např. v tom, že pro zdárný vývoj dítěte jsou důležité prvotní citové a sociální vztahy (Matějček, 2008) plné láskyplných podnětů (Brazelton, Greenspan, 2002). Brazelton a Greenspan si uvědomují, že dítě by mělo získávat zkušenosti přiměřené nejen věku, ale i vzhledem ke svému individuálnímu vývoji a specifickým zvláštnostem. Podobně se vyjadřují i Langmeier a Matějček v definování potřeby určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů (dítě potřebuje získávat určité množství vnějších podnětů – tj. přiměřené množství vzhledem k věkovým a individuálním zvláštnostem).

Dítě potřebuje žít ve smysluplném, stabilním světě, jemuž rozumí: potřebuje stálost, řád a smysl v podnětech (Matějček, 2008), potřebuje mít stanovené hranice (Brazelton, Greenspan, 2002).

Dítě potřebuje také budoucnost jistou (Brazelton, Greenspan, 2002) a otevřenou (Matějček, 2008): žít pro něco a pro někoho, mít touhy, sny, naději a směřovat k novým cílům.

Každé dítě má právo uspokojovat své potřeby. Naším úkolem je potřeby dětí naplňovat tak, aby se zdravě rozvíjely, dobře učíly a byly šťastné. (Brazelton, Greenspan, 2002)

4.2 Citová vazba

Z mnoha výzkumů zahraničních i domácích vyplývá, že dítě potřebuje vyrůstat v láskyplném, citově vřelém, jistém a bezpečném rodinném prostředí, aby se rozvinulo ve zdravou, spokojenou a plnohodnotnou osobnost (Šulová, Zaouche-Gaudron, 2003; Koukolík, 2008; Matějček, 2008).

Citové pouto se vytváří nejprve mezi dítětem a matkou (a to již v období prenatalním). Po narození se city zintenzivňují a prohlubují každodenní péčí o dítě (kojení, přebalování, konejšení, mazlení, povídání, zpívání atd.). Vyrovnaná, klidná a empatická matka, která naslouchá potřebám svého dítěte, mu dává pocit jistoty a důvěry a předznamenává hloubku a kvalitu jeho citových vztahů pozdějších – k dalším členům rodiny, k vrstevníkům, k přátelům, k životnímu partnerovi (Matějček, 1986; Kořátková, 2008; Koukolík, 2008; Tomášková, 2012). Naopak matka s nejistou nebo ambivalentní vazbou vyvolává v dítěti pocit ohrožení, úzkosti (nebo agresivity) a zmatenosti; toto dítě pak mívá více problémů a konfliktů ve vztahu k druhým lidem (Koukolík, 2008; Helus, 2012). Dítě, které žije bez lásky, v prostředí citově oploštělém, se jen těžko učí mít někoho rádo a jen těžko může být někomu druhému citovou oporou.

Dnes už víme, že o dítě nemusí pečovat bezpodmínečně matka, ale může ji plnohodnotně (mimo kojení) nahradit tzv. mateřská osoba. Tou může být např. otec nebo babička, tedy osoba, která se o dítě pravidelně stará, vytváří důvěrné a bezpečné prostředí, osoba, k níž si dítě získá pevnou citovou vazbu.

Postupně dítě rozšiřuje citové vztahy k dalším členům rodiny. Získává od nich nesmírně cenné bohatství: citově bohatý život, pocit jistoty a bezpečí a důvěru v sebe i druhé. Když dospěje a stane se rodičem, předává tento dar svým dětem.

4.3 Práva dítěte

Práva dítěte vycházejí ze všeobecných lidských práv – vyjadřují lidská práva pro dětství. K jejich formulaci vedla dlouhá a spleťtá cesta ovlivňovaná zejména negativními historickými zkušenostmi (s dětmi bylo krutě zacházeno, bezprizorné děti byly sociálním problémem) a pojmáním hodnoty dítěte a dětství ve 20. století (dítě je

hodnotou samo o sobě, hodnotou pro bohatství individuálního života i pro život celé společnosti; dítě je lidská bytost, která začíná, rozvíjí se, je nezkušená a více zranitelná, a proto musí mít zvláštní péči a ochranu). (Hejlová, 2010)

Práva dítěte jsou zakotvena v **Úmluvě o právech dítěte**⁴ přijaté 20. 11. 1989 v New Yorku. Pro Českou republiku (resp. ČSFR) vstoupila v platnost v souladu se svým článkem 49 odst. 2 dne 6. 2. 1991 jako zákon č. 104/1991 Sb. Podle tohoto dokumentu má dítě především právo na život, právo na jméno, na státní příslušnost, právo znát své rodiče a právo na jejich péči (pokud je to možné), právo na svobodu projevu, právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství, právo na vzdělání, právo na odpočinek a volný čas.

Rodiče a další vychovatelé by si měli uvědomit, že dítě má **právo být dítětem**, má právo na dětství (Hejlová, 2010). Měli by si vážit dětství jako cenného období lidského života. Měli by uznávat, že dětství má svůj specifický svět se specifickými potřebami, zájmy a problémy. Měli by pochopit, že dítě vnímá svět dětskýma očima a podle toho jej i prožívá.

Právo na dětství znamená

- právo dítěte postupně procházet jednotlivými vývojovými etapami, v každé z nich se zastavit a hluboce prožívat každý i sebemenší okamžik,
- nebránit dítěti v jeho aktivitě a přirozenosti, podporovat jeho svobodu, ale i odpovědný přístup k životu,
- poskytnout dítěti bezpečný prostor a klidné zázemí pro hraní, volný čas, fantazii a tvořivost,
- citlivě dítě doprovázet na cestě životem, láskyplně ho vychovávat, s moudrostí vzdělávat.

Bohužel i dnes žijí mezi námi děti, kterým bylo dětství „ukradeno“. Jsou týrány, zneužívány, hospodářsky vykořisťovány, najímány jako dětské vojáky ...

Každý by měl podle svých možností a sil přispět k tomu, aby se děti měly lépe, protože šťastné dětství se stává pevným základem pro spokojený a naplněný život v dospělosti.

---

⁴ na ochraně dítěte a formulaci dětských práv se podílely mj. Ženevská deklarace práv dítěte z roku 1924 a Deklarace práv dítěte z roku 1959

4.4 Domov

Nejvýstižnějším synonymem pro rodinu je **domov**. Představuje bezpečí a střechu nad hlavou, znamená mít svůj koutek na hraní a na spaní, místo u stolu a zejména být se „svými“ blízkými, s nimiž je nám dobře.

Domov je místem, do něhož patříme, v němž se utváří vědomí našeho já i vědomí naší společenské hodnoty. Domov je prostředím, kde se na nás čeká, kde jsme přijímáni i se svými problémy, nezdary a prohřešky a dostává se nám rady, konejšení a pomoci, kde však zažíváme i první pocity studu, zármutku a osamocení, pokud porušíme pravidla rodinného soužití nebo zklameme nejbližší. Domov je prvním místem, v němž si vytváříme svědomí, které nás bude upozorňovat, co děláme dobře a co špatně i dávno po tom, když práh původního domova překročíme. (Matějček, 1986)

„Domov je základní podmínkou šťastného dětství, protože dává člověku pocit bezpečí, jistoty a důvěry.“ (Oprailová, 2002, s.5)

Domov je pomyslným hnízdem, ze kterého se rozlétáme do světa a kam se můžeme vrátit.

Praktická část

Úvod

Praktickou část diplomové práce jsem realizovala od února do května 2012 v mateřské škole, v níž pracuji jako učitelka. Zpočátku jsem se domnívala, že pro účely této práce je optimální metodou pedagogického výzkumu dotazníkové šetření, ve kterém bych zjišťovala, jaký význam má dítě pro rodiče a prarodiče v současné době. Vytvořila jsem dotazník převážně s uzavřenými otázkami, ale postupem času jsem si uvědomovala, že bych získala jen tabulky, grafy a neosobní údaje, a proto by bylo vhodnější a přínosnější zaměřit se na **kvalitativně orientovaný výzkum s cílem hlubšího porozumění dnešnímu dítěti předškolního věku**.

V únoru jsem požádala rodiče a prarodiče o krátkou písemnou úvahu, v níž odpověděli na otázku „Čím jsou pro mě moje děti (vnoučata)?“, vzpomínali na vlastní dětství a zamýšleli se nad dětstvím dnešních dětí.

V březnu a dubnu jsem se snažila poznat blíže život ve dvou vybraných rodinách. V rozhovorech s jednotlivými členy rodiny jsem se zaměřila především na hodnotu dítěte pro rodinu, volný čas a rodinné tradice. Atmosféru rodinného soužití doplnily kresby dětí na téma „Co děláme doma nejraději, když máme volno“.

V květnu u příležitosti Dne rodin jsem připravila společně s kolegyní tvořivou dílnu, v níž si děti a dospělí vyrobili papírový dům. O své zážitky ze společně stráveného odpoledne v mateřské škole se děti podělily následující den v komunitním kruhu. Zpětnou vazbu mi poskytli i někteří rodiče, kteří písemně odpověděli na otázku „Jak jste prožili Den rodin v mateřské škole?“

Úvahy o dětství, rozhovory a tvořivá dílna v podstatě představují **aktuální sondu do světa dětí předškolního věku** z pohledu rodičů, prarodičů i samotných dětí.

1 Úvaha rodičů a prarodičů o dětství

Začátkem února 2012 jsem požádala rodiče a prarodiče o krátkou písemnou úvahu nad dětstvím. K tomuto účelu jsem vytvořila **dotazník** (Příloha č. 1 - Dotazník pro rodiče a prarodiče) se třemi otevřenými otázkami:

1. Čím jsou pro mě moje děti (vnoučata)?
2. Jaké bylo moje dětství?
3. Jaké je dětství dnešních dětí předškolního věku?

Rozdala jsem osobně **60 dotazníků** rodičům a prarodičům dětí z mé třídy. V průběhu února se mi vrátilo **38 vyplněných dotazníků**. Dotazníkového šetření se zúčastnilo 23 matek (ukázkový dotazník - Příloha č. 2 – Dotazník vyplněný matkou), 5 otců, 9 babiček a 1 dědeček.

Cílem tohoto výzkumu bylo zjistit, jakou hodnotu má dítě pro současnou rodinu a sledovat, zda a jak se mění pojmání dětství a dítěte předškolního věku (tj. od narození do (6) 7 let) v průběhu posledních cca 70 let z pohledu rodičů a prarodičů.

1.1 Zpracování odpovědí rodičů a prarodičů

1.1.1 Čím jsou pro mě moje děti (vnoučata)

Je poměrně obtížné zpracovat 38 úvah na téma „Čím jsou pro mě moje děti (vnoučata)“. Odpovědi rodičů a prarodičů jsem podrobně a opakovaně pročítala a snažila se najít klíč, jak je uspořádat. Vycházela jsem z často se opakujících odpovědí, inspirovala se modelem psychických potřeb podle J. Langmeiera a Z. Matějčka a modelem sedmi základních potřeb dítěte podle T. B. Brazeltona a S. I. Greenspana. Nakonec jsem vytvořila **6 kategorií** pro snadnější orientaci:

Dítě jako

- smysl a hodnota života,
- citové uspokojení a jistota,
- stimulace,
- reflexe vlastního života,
- radost i starost,
- kontinuita života (propojení minulosti, přítomnosti a budoucnosti).

Odpovědi rodičů a prarodičů jsem přehledně uspořádala v Příloze č. 3 – Čím jsou pro mě moje děti (vnoučata).

1.1.2 Jaké bylo moje dětství

Vzpomínky rodičů a prarodičů (Příloha č. 4 – Jaké bylo moje dětství) byly převážně kladné. Pouze jedna matka se mi omluvila: „*Nezlobte se, že vám dotazník nevyplním, ale já jsem měla moc špatné dětství a nechci na něj vzpomínat, natož o něm psát.*“

Vzpomínky rodičů jsem rozdělila na kladné a smíšené (tj. kladné i záporné). Vzpomínky babiček jsem uspořádala do tří kategorií: **1.** dětství ovlivněné nepříznivým politickým klimatem, **2.** dětství hezké, klidné, spokojené a **3.** dětství odlišné od dětství současného.

1.1.3 Jaké je dětství dnešních dětí předškolního věku

Stejně jako u obou předchozích otevřených otázek jsem se i v tomto případě probírala velkým množstvím rozsáhlých odpovědí. Každá úvaha byla svým způsobem jedinečná a originální, přesto se názory a hodnocení mnohdy opakovaly (např. dětství přetechlizované, uspěchané, děti mají mnoho kroužků apod.). Často se opakující odpovědi a některé znaky současného dětství definované prof. Helusem (2009) se staly východiskem pro formulaci 6 kategorií:

- dětství ovlivněné médii, technikou a informacemi,
- dětství plné aktivit,
- dětství bohaté i ošizené,
- dětství „hlídané“ před nástrahami světa,
- dětství uspěchané,
- dětství formované rodinou (resp. „záleží na rodičích“).

Odpovědi rodičů a prarodičů jsem vložila do Přílohy č. 5 – Jaké je dětství dnešních dětí.

1.2 Shrnutí a zhodnocení odpovědí rodičů a prarodičů

Cílem dotazníkového šetření (resp. krátkých úvah) bylo zjistit, jakou hodnotu má dítě pro současnou rodinu a sledovat, zda a jak se mění pojmání dětství a dítěte předškolního věku (tj. od narození do 6 (7) let) v průběhu posledních cca 70 let z pohledu rodičů a prarodičů.

1.2.1 Hodnota dítěte pro současnou rodinu

Současná rodina si dítěte vysoce cení jako významné životní hodnoty, což vyplývá i z odpovědí v následujících větách (psaných kurzívou v závorce).

Děti představují **smysl a hodnotu života** (např. ▪ *Jsou základní hodnotou mého života, naplněním smyslu bytí.* ▪ *Moje děti jsou pro mě dar.* ▪ *Moje děti jsou pro mě tím nejlepším, co mě v životě potkalo, daly mu smysl a řád.*)

Děti přinášejí **citové uspokojení a jistotu** (např. ▪ *Pocit, že mohu někomu předat pocit bezpečí a sounáležitosti.* ▪ *Děti jsou pro mě citovým uspokojením a odrazem lásky.* ▪ *Nejsilnější prožívání citových vazeb.*)

Děti přispívají k **stimulaci** jednotlivých členů (např. ▪ *Obrátil nám život vzhůru nohama, a proto se mu snažíme maximálně věnovat a dát mu vše potřebné, často se dohadujeme, zda to už není rozmazlování, zároveň nás naše dítě posunuje hodně kupředu, musím říci, že nám hodně obohatilo život.* ▪ *Sluníčka a energetická baterie, kterým se snažím jejich dětství co nejvíce zpříjemnit jako oni mně mé stáří.*)

Děti znamenají **reflexi vlastního života** (např. ▪ *Úžasným zrcadlem, díky kterému dostávám příležitost se o sobě něco dozvědět.* ▪ *Mé děti jsou pro mě obrazem, ve kterém vidím někdy sebe, někdy ostatní členy rodiny a někdy úplně něco neznámého, co se snažím pochopit (nutí mě to přemýšlet).*

Děti jsou **radost i starost** (např. ▪ *Je to velká zodpovědnost, neustálý strach, aby byly zdravé, aby se jim nic nestalo. Chcete, aby jim s vámi bylo dobře, aby byly šťastné. Snažíte se je vychovávat a vůbec nevíte, zda to děláte dobře. Je to úžasné pozorovat, jak rostou, jak se jim vyvíjí osobnost. A nejraději byste je pořád chránili.*)

Z odpovědí vyplývá, že starosti o děti a s dětmi si nejvíce uvědomují matky. Možná proto, že oproti ostatním členům rodiny tráví s dětmi nejvíce času a prožívají každodenní problémy a potíže intenzivněji.

Domnívala jsem se, že také babičky budou více prožívat strach (starosti) o vnoučata, ale z odpovědí jsem zjistila, že jejich nejmladší potomci jsou pro ně především radost a stimulace. Právě ony nejvíce popisovaly činnosti, které společně naplňují ve volném čase (např. ▪ *Rádi je hlídáme a snažíme jim ve všem stačit = ve hraní, tvoření.* ▪ *Spolu vaříme, pečeme, kreslíme, lepíme.* ▪ *Snažíme se spolu trávit hodně času na chalupě. Chodíme hodně do přírody. Rádi jezdíme na výlety, v Praze do divadla, na výstavy.*)

Z odpovědí 9 babiček nemohu dělat žádné dalekosáhlé závěry, ale je pravděpodobné, že starší věk a zkušenosti jim otevírají nové pohledy na život. Ony si

již dětství svých dětí (s každodenními těžkostmi) „odžily“ a nyní, když „jen“ vypomáhají s péčí a hlídáním, mohou si dětství s vnoučaty více „užívat“.

Děti napomáhají **kontinuitě života** nejen ve vztahu k budoucnosti, ale i minulosti (např. ▪ *Vracím se s nimi znovu zpět do dětství. Díky svým dětem mohu opět vidět svět dětskýma očima.* ▪ *„Pokračování“, až tady nebudeme.* ▪ *V dětech člověk předává část sama sebe dalším generacím.*)

1.2.2 Proměny dětství a dítěte

Převážná část rodičů a prarodičů má **kladné vzpomínky na své dětství** (např. ▪ *Na dětství vzpomínám ráda, rodiče se nám věnovali (mám staršího bratra), byli přísní a důslední a zároveň laskaví.* ▪ *Dětství jsem prožívala v úplné harmonické rodině, kdy se nám rodiče maximálně věnovali a dopřávali nám většinu poznání.* ▪ *Moje dětství bylo myslím velmi pěkné. Pocházím z úplné a spokojené rodiny.* ▪ *Mé dětství bylo veselé, i když jsem z rozvedené rodiny. I přesto jsem nepociťovala, že by mi něco chybělo. Můj bratr a mamka mi byli ve všem oporou a stále jsou.* ▪ *Moje dětství bylo šťastné, bezstarostné.* ▪ *Velmi hezké. Měla jsem prima rodiče, vyrůstala jsem v početnější rodině, tudíž jsem měla kamarády nejen vrstevníky, ale i kamarády svých sourozenců.*)

Někteří rodiče se **v dětství potýkali s problémy**.

Měli konflikty v rodinných vztazích (např. ▪ *Rodinná výchova byla spíše direktivní a autoritativní, ale jako dítě jsem si negativní dopady neuvědomovala. Matka doma vládla „železnou rukou“.* ▪ *Těžce jsem nesla neshody rodičů a větší temperament matky.* ▪ *V dospělosti se objevily zasuté psychické stavy (ve vztahu k matce, žárlivost na bratra), ale ty tehdy nebyly vědomé.)*

Svěřili se se školními problémy (např. ▪ *Bylo by asi hezčí, kdyby rodiče nekladli takový důraz na školní výsledky.* ▪ *Maminka mě hodně nutila do učení.*)

Vzpomínali na své problematické dospívání (např. ▪ *V předškolním období bezstarostné a šťastné. Později, zřejmě díky mojí citlivé a vnímavé povaze, citově komplikované.* ▪ *Nejhorší asi bylo v období puberty, často jsem plakala a měla pocit nepochopení.*)

Někteří si uvědomovali sociální samotu (např. ▪ *V kolektivu jako malá jsem byla dost uzavřená a trápila jsem se tím, že se trochu odlišuji.* ▪ *V podstatě šťastné a bezstarostné. Někdy osamocené (byla jsem jedináček).*

Zajímavý a shodný prvek jsem objevila u 4 starších babiček, které prožívaly dětství ve 40. a 50. letech 20. století, tedy v napjaté politické době dvou totalitních režimů

(fašismus a posléze komunismus). Právě rodina se pro ně stala útočištěm před válečnými konflikty a komunistickými represemi (▪ *Moje dětství = válečné dětství. Přesto mám hezké vzpomínky na rodiče, kteří se velmi snažili zajistit nám jídlo a oblečení i brusle na kličku nebo sáňky a lyže. ▪ Krásné s milujícími rodiči, ale pro nás v problematické době. ▪ Dobu mého dětství jsem vnímala jako ponurou (dobová politická situace). Přesto se dá říci, že dětství jsem měla šťastné. ▪ Moje dětství bylo poznamenané komunistickou represí, ale díky lásce a péči matky a strýců s tetami vyrostli jsme (já a moji dva sourozenci) v nezatrpklé dospělosti, kteří jsou schopni žít ve spořádaných rodinách.)*

Podle většiny rodičů a prarodičů se dětství v průběhu posledních několika desetiletí výrazně proměnilo. V některých aspektech jsou děti bohatší oproti předchozím generacím, v jiných ošizenější.

Jsou ovlivněny moderní, často uspěchanou dobou, médii, technikou a informacemi. Společnost jim nabízí nepřeberné množství aktivit a zájmových kroužků již od útlého věku. Někteří rodiče (resp. matky) intenzivněji vnímají rizika současné doby a mají zvýšenou potřebu děti ochraňovat (např. ▪ *Člověk je pořád hlídá, má strach, aby ho někdo nesebral, aby ho nekousl pes atd. ▪ Na rozdíl od nás jsou stále pod dohledem. ▪ Jsou více hlídané, což je dobou.)*

Podle většiny rodičů a prarodičů mají média a technika na děti převážně negativní vliv (např. ▪ *Díky moderní době a technice mizí z běžného života klid, pohoda a láska. ▪ Mají mnoho podnětů z médií, které je vedou spíše k pasivitě.*). Rodiče a prarodiče si dále stěžují, že televize a počítač mnohdy vítězí nad přirozeným pohybem, sportováním a pobytem venku (např. ▪ *V době počítačů a pestrých televizních programů děti netráví tolik času venku. ▪ Oproti mému dětství tráví dnešní děti příliš času u televize a počítače a mají málo pohybu. ▪ Prosedí čas u TV nebo PC, zatímco my běhali venku po hřišti.)*

Méně rodičů a prarodičů připouští kladný vliv médií a techniky (např. ▪ *Mohou se zdokonalovat u počítače zábavnou či vědomostní hrou. ▪ Již v útlém věku mají slušné znalosti v této oblasti.)*

Velké množství aktivit a zájmových kroužků pro děti již v předškolním věku někteří rodiče (resp. matky) přijímají pozitivně (např. ▪ *Dnešní předškoláci jsou na rozdíl od naší generace výborně připraveni na školní docházku. ▪ Dnešní děti mají více možností, více cestují do zahraničí. ▪ Mají více možností a šancí uspět v tom, co jim půjde nejlíp.)*

Mnoho rodičů a prarodičů si však uvědomuje riziko přesycení a přetížení dětského organismu a psychiky (např. ▪ *Dnešní děti mají více možností a příležitostí, ale může je to vést k přesycení.* ▪ *Mají méně možností přirozených aktivit, společnost jich nabízí hodně (za úplatu).* ▪ *Jsou hodně tlačeny rodiči do zájmových aktivit, nemají tolik času na samotné hraní.*)

Mnoho rodičů a prarodičů si myslí, že dnešní dětství je na jedné straně bohaté a na straně druhé ošizené (např. ▪ *Dětství dnešních dětí je podle mého názoru velice bohaté. Na zážitky i na hračky.* ▪ *Dnešní dětství předškolních dětí je velmi bohaté po materiální stránce. Všeho mají dostatek (přes hračky, oblečení, techniku).* V čem mohou možná více strádat je pozornost rodiny – nejspíše z důvodu velké zaměstnanosti a časové tísně. ▪ *Dnešní děti mají více různých hraček, ale myslím, že rodiče na ně mají méně času.*)

Z odpovědí několika matek a jedné babičky vyplývá, že dítě je formováno nejen vnějšími vlivy společnosti, ale především rodinným prostředím (např. ▪ *Já si myslím, že nezáleží, zda to je dětství dnešních dětí nebo dětství před deseti, dvaceti lety. Záleží na tom, v jaké rodině vyrůstají.* ▪ *Záleží především na rodičích dítěte, zda se ztotožní s uspěchaným tempem dnešní doby nebo zda věnují svým dětem svůj čas, aby jim beze spěchu ukázali svět.*)

2 Dialogy o rodině a dětech

V březnu a dubnu 2012 jsem realizovala druhou část kvalitativního výzkumu s cílem blíže poznat život ve dvou vybraných rodinách s dětmi předškolního věku se zaměřením na hodnotu dítěte, volný čas a rodinné tradice.

Za hlavní metodu jsem zvolila **rozhovor** s předem připraveným schématem kladení otázek s možností variovat konkrétní znění podle situace. Doplnkovou metodou se stala **analýza dětské kresby** na téma „Co děláme doma nejraději, když máme volno“.

Otázky ve standardizovaném rozhovoru jsem rozdělila **do čtyř výzkumných oblastí**:

- vztah k dětem (vnoučatům) a jejich výchova,
- volný čas,
- rodinné tradice,
- rodinné zázemí.

Pro rodiče jsem si připravila tyto otázky:

Vztah k dětem a jejich výchova

1. Pomáhá vám někdo s výchovou, hlídáním, péčí o děti?
2. Necháváte děti samotné rozhodovat v běžných záležitostech (např. co si vezmou k snídani, co si obléknou apod.)?
3. Jak snášíte dlouhodobější odloučení od dětí (např. pobyt na škole v přírodě, prázdniny u babičky)?

Volný čas

4. Jak nejčastěji trávíte víkendy?
5. Jak jste nejčastěji trávil(-a) víkendy ve vašem dětství? (zhruba do sedmi let)

Rodinné tradice

6. Dodržujete nějaké rodinné tradice? Jaké? Od koho?
7. Vzpomínáte si na nějaké rodinné tradice ze svého dětství?
8. Přál(-a) byste si, aby v tradicích vaši potomci pokračovali?

Rodinné zázemí

9. Přál(-a) byste si, aby si vaši potomci v dospělosti vytvořili stejné rodinné zázemí, které jim poskytnete vy? Proč?

Prarodičům (resp. babičce) jsem položila tyto otázky:

Vztah k vnoučatům a jejich výchova

1. Jak často a jakým způsobem se podílíte na výchově svých vnoučat?
2. Pomáhal někdo vám s výchovou, hlídáním a péčí, když byly vaše děti malé?
3. Když trávíte čas se svými vnoučaty, necháváte je samotné rozhodovat v běžných záležitostech (např. co si vezmou k jídlu, co si obléknou apod.)?

Volný čas

4. Jak nejčastěji trávíte víkendy?
5. Jak jste nejčastěji trávila víkendy ve vašem dětství? (zhruba do sedmi let)
6. Jak jste nejčastěji trávila víkendy, když byly vaše děti malé?

Rodinné tradice

7. Dodržujete nějaké rodinné tradice? Jaké? Od koho?
8. Vzpomínáte si na nějaké rodinné tradice ze svého dětství?
9. Pokračují vaše dospělé děti v rodinných tradicích? V jakých?
10. Přinesly i ony vám něco nového (obohatily vás o nějakou jinou tradici např. z rodiny vašeho zetě)?

Rodinné zázemí

11. Přála byste si, aby si vaše vnoučata vytvořila v dospělosti stejné rodinné zázemí, které jim poskytují rodiče (tedy vaše děti)? Proč?

Záznam rozhovorů jsem pořídila na digitální diktafon na základě písemného souhlasu respondentů.

2.1 Rodina Elišky P.

Rodina Elišky P. žije v rodinném domě v malé obci za Prahou. Matka Ludmila (36 let) má vysokoškolské vzdělání, pracuje jako učitelka hudební výchovy v pražské

základní škole a dále vede soukromé hodiny hudební nauky. Otec Radek P. (40 let) pracuje ve skladu s hutním materiálem, má střední vzdělání s maturitou a v současnosti externě studuje na Teologické katolické fakultě Univerzity Karlovy. Eliška (4 roky 8 měsíců) má staršího bratra Lukáše (7 let 6 měsíců), který chodí do 1. ročníku základní školy. Eliška navštěvuje mateřskou školu.

2.1.1 Zhodnocení rozhovoru s rodiči

Rozhovor (Příloha č. 6 – Rozhovor s rodiči Elišky P.) jsem vedla s oběma respondenty společně 25. 3. 2012 v příjemném prostředí jejich domova.

Vztah k dětem a jejich výchova

Z rozhovoru vyplývá, že rodiče se starají o děti společně, na výchově a v péči se podílejí rovnoměrně a většinou se snaží o jednotné výchovné působení. Matka zajišťuje především chod domácnosti a vytváří ostatním členům příjemné rodinné zázemí. Manžel jí pomáhá podle potřeby, zejména ji zastupuje o sobotách v době, kdy vede soukromé hodiny hudební nauky.

Matka dohlíží nad školními povinnostmi svého syna a učí se s ním. Otec rozvíjí děti především ve volném čase, hraje si s nimi, podporuje jejich praktické dovednosti a předává jim znalosti z různých oblastí (např. všeobecné poznání světa a historie).

Rodiče si uvědomují, že k formování dětí výrazně přispívá škola základní i mateřská. Důležitou roli ve výchově sehrávají prarodiče, především matčini rodiče, kteří bydlí v Praze a za svými vnoučaty často přijíždějí na návštěvu.

Matka vychovává děti přísně a zároveň laskavě. Ponechává jim dostatek prostoru ke svobodnému rozhodování v běžných záležitostech (např. při výběru jídla), ale pokud jsou v časové tísní nebo uzná nevhodnost jejich přání, trvá neoblomně na svém požadavku. Otec je spíše laskavě liberální, více dětem ustupuje a povoluje zejména při stravování. V této oblasti dochází občas i k neshodám. Matka uplatňuje zásady zdravé výživy, otec nesouhlasí s tímto druhem stravování a často ho nedodrжуje.

Děti jsou zatím malé, a proto ještě nikdy nepobývaly delší dobu mimo domov bez rodičů. Pouze jednou, před třemi lety, rozdělila rodinu na několik dní nepříznivá okolnost. Syn Lukáš byl hospitalizován v nemocnici kvůli dýchacím obtížím. Otec pobýval s ním a tehdy si uvědomil, jak silný vztah cítí ke své rodině. Vzpomínku popsal těmito slovy: „*Ta zkušenost byla taková, že po manželce a Elišce se mi stýskalo, ale byla to zkušenost na jedné straně taková, že se mu špatně dýchalo, měl jsem o něj*

strach, ale na druhou stranu zase to byl takovej zážitek, kdy jsme byli pořád spolu a vzájemně se učili, takže to byl i zážitek pozitivní. Obohacení určitý, i když v nepříjemný situaci.“

Volný čas

O víkendech zůstává rodina většinou doma. Značnou část volného času věnují práci na zahradě a údržbě domu. V sezóně a za pěkného počasí tráví děti hodně času venku, na zahradě. Za rodinou často přijíždějí na návštěvu příbuzní a rodinní přátelé.

Rodiče se snaží zpestřit dětem volné chvíle sportovními a kulturními aktivitami. V zimě bruslí nebo jdou do kina, v létě chodí na výlety do přírody a poznávají památky a zajímavá místa v České republice.

Matka také zavzpomínala, jak trávila víkendy ve svém dětství: *„To jsme hodně jezdili na chalupu, hlavně s rodiči i s dědou nebo taky jsme podnikali různé výlety. Bydleli jsme v Praze, tak i tam – třeba jsme chodili k Vltavě na lodičky.“*

Otec prožíval dětství v malé vesnici v Ivančicích u Moravského Krumlova. Jako malý chlapec musel hodně pracovat a pomáhat rodičům v hospodářství. V rozhovoru mi řekl: *„Tedy spoustu času nám zabralo pomáhání rodičům na poli, ale vždycky si rodiče našli pro nás čas tím způsobem, že nás třeba táta vzal autem někam na zámek, na hrad, na nějakou pamětihodnost. Takže jsme v tom dětství dost jezdili a poznávali zajímavosti naší země.“*

Rodinné tradice

Rodinné tradice jsou pro otce především oslavy svátků a narozenin. Mnoho rodinných svátků oslavovali rodiče v dětství podobným způsobem, přesto si však každý přinesl ze své původní rodiny i jiné tradice a zvyky, kterými rozšiřuje a obohacuje rodinný život v současnosti.

Otec rád vzpomíná nejen na oslavy narozenin, ale i na další svátky, při kterých se scházel širší okruh rodiny: *„Třeba zabijačky. Tam přišlo celé příbuzenstvo pomáhat a sešel se tam opravdu široký okruh lidí. Bylo to velice zajímavé pro nás děti, třeba to vyprávění, co si tam lidé povídali. To jsme měli strašně rádi. A byla legrace a zábava.“*

Vánoce oslavuje rodina tradičním způsobem, jen místo štědrovečerního kapra a bramborového salátu upřednostňuje řízek nebo lososa a bramborovou kaši. Otec, který je věřící, prožívá Vánoce jako křesťanské svátky a v tomto duchu vede i svou rodinu: u vánočního stromku se společně pomodlí a zazpívají si koledu Narodil se Kristus Pán. O vánoční atmosféře ze svého dětství vypráví: *„Když byla štědrovečerní večeře, to se*

nikam nespěchalo, byla slavnostní. Táta si vzal bílou košili a svátečně se oblék, máma taky. Pak jsme si sedli a důstojně jsme to prožívali. Na to rád vzpomínám.“

Prostřednictvím otce, resp. jeho matky žijící na Moravě, mají děti možnost seznámit se s tradicemi a zvyky velikonočními. Matka přiznává, že jako dítě Velikonoce příliš neslavila: *„Dřív jsme sice měli pomlázku, že jsme se tak jen symbolicky vymrskali doma a dostali jsme balíček sladkostí. Ani jsme nikdy nechodili koledovat. Nebo jsme jeli k příbuzným do Bavorova, tam jsme dostali vajíčka, dobroty, ale ani jsme tam nemrskali, nekoledovali. Velikonoce si vlastně užívám právě na Moravě, kde opravdu choděj hrkat a zvyky dodržují.“* Po chvíli dodává: *„Mají tam ty zvyky se vším všudy. Tak, jak to má být.“*

Oba rodiče by si přáli, aby také jejich děti v tradicích pokračovaly. Matka připouští, že by jim nebránila přijímat i nové zvyky a tradice. Otec si uvědomuje složitost a úspěchanost dnešní doby a domnívá se, že tradice a zvyky projdou určitými změnami. Řekl mi: *„Ale rád bych, aby ty tradice děti taky dodržovaly, protože je to určitý bohatství, kdy zase další generace to předá dál a bylo by škoda, kdyby ten proces byl přerušen.“*

Na otázku, zda má smysl pokračovat v tradicích, mi matka odpověděla: *„Určitě. To ten život zkrášluje, spojuje generace, rodiny. Život je zkrátka bohatší.“*

Rodinné zázemí

Rodiče by chtěli, aby si jejich děti v dospělosti vytvořily stejné rodinné zázemí, které jim poskytují oni. Otec mi odpověděl: *„Já jsem taky zažil doma takový ten pocit vzájemný lásky rodičů a dodneška na to vzpomínám. Bylo to vlastně pro mě určitým vzorem a myslím si, že se taky snažíme jít dětem příkladem.“*

Podle otce je láskyplné rodinné prostředí důležité pro zdravý vývoj a budování osobnosti dítěte.

Na konci rozhovoru mi matka řekla: *„Ano, to bych si přála, aby měli dobré rodinné zázemí, aby se cítili doma dobře, spokojeně, přirozeně, aby se měli rádi, aby rodina byla pro ně důležitá.“*

2.1.2 Analýza kresby Elišky P.

Kolorovanou kresbu na téma „Co děláme doma nejraději, když máme volno“ vytvořila Eliška P. (4 roky 8 měsíců) 25. 3. 2012 v prostředí svého domova. Příznivé

jarní počasí nám umožnilo kreslit a malovat na zahradě. Matka projevila zájem pozorovat Elišku při výtvarné činnosti. Souhlasila jsem, ale požádala ji, aby dceru nijak neovlivňovala (např. v obsahu kresby, při volbě barev) a jen tiše přihlížela.

Pravděpodobně teplé, slunečné odpoledne ovlivnilo obsah Eliščiny kresby. Nazvala ji „Hrajeme si na zahradě“. Eliška začala kreslit zleva – nejprve sebe, potom matku a vedle ní otce. Náhle si uvědomila, že zapomněla na bratra Lukáše a přemýšlela, kam ho umístí. Nakonec jej vtěsnala mezi otce a matku (ale kvůli nedostatku místa jej musela nakreslit menšího, než je ve skutečnosti). Pak vytvořila květiny a trávu. Slunce umístila do levého horního rohu. Celá plocha je rovnoměrně zaplněna. Bleděmodré pozadí symbolizuje oblohu.

Grafická stránka kresby lidské postavy je vzhledem k věku vyspělá a propracovaná. Čára je vedena klidně, plynule a jistě. Postavy jsou zachyceny z „en face“. Eliška u každé postavy nakreslila nejprve hlavu s detaily (oči, nos ve tvaru písmene „u“, ústa, vlasy), potom krk a trup. K tělu připojila „silné nohy“ (noha je znázorněna dvěma rozdvojenými, spojenými čarami, které představují obrys končetiny) a upažené „silné ruce“ se třemi (čtyřmi) čárkami znázorňujícími prsty. Na nohou nechybí obuv.

Nejpropracovanější postavou je Eliška sama. Nakreslila se ve svých oblíbených barvách a oblečení – v zeleném tričku a fialové sukni. Nezapomněla nakreslit detaily (např. náušnice nebo dlouhé kudrnaté vlasy tak jako ve skutečnosti).

Kresba černým voděodolným fixem kolorovaná vodovými barvami je obsahově bohatá, harmonická, živá a veselá. Vyzařuje z ní radostná atmosféra otevřených a spokojených rodinných vztahů.

Kresbu “Hrajeme si na zahradě” vytvořila Eliška P. (4 roky 8 měsíců).

2.2 Rodina Davida K.

Rodina Davida K. bydlí v panelovém domě v Praze 4. Matka Eva K. (43 let) má střední vzdělání s maturitou a podniká v oblasti obnovitelných energií. Otec Miloš K. (49 let) má vysokoškolské vzdělání, vystudoval žurnalistiku, ale učí v základní škole tělesnou výchovu, anglický a německý jazyk. Jejich jediný syn David (5 roků 9 měsíců) navštěvuje mateřskou školu.

2.2.1 Zhodnocení rozhovoru s matkou

Rozhovor (Příloha č. 7 – Rozhovor s matkou Davida K.) jsem vedla s respondentkou ve sborovně naší mateřské školy dne 29. 3. 2012.

Vztah k synovi a jeho výchova

Kromě matky se na výchově syna podílejí otec a prarodiče z obou stran. O Davida se nejvíce stará babička (tj. matčina matka), odmala ho vychovává a tráví spolu hodně volného času. Matka si uvědomuje, jak důležitou roli při výchově prarodiče sehrávají: „*Díky nim má velkej přehled a takovou tu rodinnou pohodu.*“

Matka ponechává synovi značnou volnost při rozhodování v běžných záležitostech. Přiznává, že raději vaří podle jeho přání, aby vůbec jedl, a ustupuje mu i při výběru oblečení. Její výchovný styl je povolující a laskavě liberální. V poslední době si uvědomuje důsledky benevolentní výchovy: „*Neni to dobrý. Ted' se to obrací proti nám. Malej říká: To nechci, to si nevezmu.*“ A společně s dalšími členy rodiny se snaží stanovit pevnější výchovné hranice: „*Ale ted' se snažíme dát to do kolejí, aby si tedy vybral, ale korigovat to.*“

David je silně fixovaný na osobu své matky. Zatím ještě nikdy nepobýval delší dobu mimo rodinu. Matka se obává, jak bude David odloučení prožívat. Na otázku, jak snáší dlouhodobější odloučení od syna, když je u babičky, mi odpověděla: „*No, já to snášim docela dobře, protože vim, že, když je u babičky, je o něj postaráno a že se má prostě skoro líp než doma, takže jsem úplně v pohodě. A on je taky úplně spokojenej. A až pak pojede jinam, tak uvidíme, co nás čeká.*“

Volný čas

O víkendech tráví rodina nejvíce času na chalupě a to zejména v létě. Někdy jezdí na výlety. V zimě jezdí převážně na hory nebo na návštěvy k prarodičům.

Podle matky je v sezóně na chalupě mnoho práce. Drobných prací se účastní i David, pomáhá a díky tomu získal spoustu praktických dovedností. Zahrada a okolní příroda poskytuje Davidovi sportovní vyžití (trampolína, jízdní kolo). Na chalupu přijíždí občas matčin bratr s rodinou. S jeho dětmi si David také hraje.

Ve volném čase David pobývá převážně s dospělými (rodiče, prarodiče) nebo staršími dětmi (od matčina bratra), což se odráží i ve způsobech jeho chování a v jazykovém vyjadřování. Povšimla si toho i matka: *„Je to trošku problém, že je pak na něm vidět, že je zvyklej spíš mezi staršíma a dospělýma a pak zase má problém v kolektivu, protože ty děti mu přijdou takový moc dětský a trošku nad nima ofrňuje nos.“* Po chvíli doplňuje: *„Třeba včera jsme byli na písku a všimla jsem si, že neumí jednat s mladšíma dětma nebo sobě rovnýma. Je to vidět, že žije v prostředí starších dětí a dospělých.“*

Víkendy v dětství trávila matka s rodiči a bratrem nejčastěji na chalupě, kde odpočívala (koupání, procházky do lesa) a pomáhala rodičům. Dále vzpomíná, že s rodiči často jezdili na různé výlety.

Rodinné tradice

Oslavy narozenin, Vánoc a Velikonoc znamenají pro matku a další členy zejména příležitost k rodinnému setkání. Větších a významnějších oslav se účastní i patnáct lidí. Matka vypráví: *„Pořád se něco slaví. Tak je o zábavu postaráno. Ale na druhou stranu je pravda, že je to dobrý, děti se sejdou, vyhrajou si, dospělí si popovídaj.“* Rodina se schází nejen doma, ale oslavy probíhají i formou společných výletů a obědů v restauraci.

Matka zavzpomínala také na rodinné oslavy z dětství. O Vánocích a především na Silvestra jezdila s celou rodinou na hory. Rodina byla sportovně založena, hodně lyžovali. Vztah k Velikonocům získala prostřednictvím svého otce: *„Velikonoce se u nás slavily hodně, protože náš tatínek, tedy Davidkův dědeček je z Jeseníků, a tam jsou Velikonoce klasický, spousta tradic, zvyků. Kluci chodili s pomlázkou. Já jsem musela brzo vstávat. Barvili jsme vajíčka.“*

Matka by si přála, aby její syn v dospělosti pokračoval v rodinných tradicích. Chtěla by, aby udržoval spíše zvyky a tradice české než americké. Na otázku, proč si myslí, že je dobré udržovat zrovna české tradice, mi odpověděla: *„Protože v tom člověk vyrost, líbí se mu to, je na to zvyklej. A je to i rodina. On je jedináček a jedináčkem zůstane, takže, aby měl okolo sebe tu rodinu.“*

Rodinné zázemí

Matka by si přála, aby si její syn v dospělosti vytvořil stejné rodinné zázemí, které mu poskytuje ona i další členové rodiny. Pochází z úplné, dobře fungující rodiny stejně jako manžel a snaží se synovi vytvářet klidné a jisté zázemí.

Rodinu vnímá jako jistotu a oporu v dnešní uspěchané době: *„Člověk žije určitým způsobem v klidu, v rodinném kruhu, ctí i rodiče, kteří mu dali život, vzdělání, všechny zážitky a tyhle věci. Myslím si, že v podstatě do budoucna, jak se to tady vyvíjí, je dobře mít rodinu a zázemí, protože život je uspěchaný. Rodina může být jistotou, oporou, protože, když se něco stane, kdo nás podrží? Dneska už ty kamarádi tolik nefungují. Rodina – ta za vámi bude vždycky stát!“*

2.2.2 Zhodnocení rozhovoru s babičkou

Paní Eva N. (68 let) bydlí s manželem v rodinném domě v Praze. Má dvě dospělé děti (dceru a syna) a čtyři vnoučata. Má střední vzdělání s maturitou a dříve pracovala jako projektantka. Nyní je v důchodu a pomáhá především své dceři s výchovou vnuka Davida (5 roků 9 měsíců).

Rozhovor (Příloha č. 8 – Rozhovor s babičkou Davida K.) jsem vedla s respondentkou ve sborovně naší mateřské školy dne 2. 4. 2012. Rozhovor byl poměrně náročný, protože Davidova babička je málomluvná. Musela jsem jí dávat mnoho doplňujících otázek, na které odpovídala jednoslovně nebo v krátkých větách.

Vztah k vnukovi a jeho výchova

Paní Eva N. pomáhá dceři a synovi s výchovou a hlídáním dětí podle toho, jak potřebují. V současné době se nejvíce stará o nejmladšího vnuka Davida.

Pokud spolu tráví volné odpoledne, snaží se program připravit společně, dohodnout se. Plánované aktivity jsou vybírány také vzhledem k počasí. Chodí na procházky nebo pobývají u Davida doma, věnují se tvoření z papíru, kreslení nebo stolním společenským hrám. Oblíbenou Davidovou stavebnicí je Lego.

Babička se snaží vnuka vychovávat důsledně a vstřícně. V některých záležitostech mu nechává prostor pro volbu (např. plánování odpoledního programu), v jiných záležitostech se řídí pokyny matky (např. výběr jídla a oblečení).

Paní Eva N. dceři výrazně pomáhá. Vzpomíná však, že ona jako matka se starala o děti převážně sama. S výchovou jí pomáhal částečně manžel a příležitostně prarodiče.

Volný čas

Paní Eva N. zavzpomínala, jak trávila víkendy v dětství. S rodiči a dvěma sestrami bydlela v Praze. Jejich volný čas byl naplněn zejména kulturou (procházkami, návštěvami památek, výstav a divadel).

Když založila vlastní rodinu, společně s manželem se snažila připravit pestrý program ve volném čase i svým dětem. O víkendech poznávali pražské památky, chodili na výstavy nebo jezdili za babičkou (manželovou matkou) do Jeseníků. Rodina žila nejen kulturou, ale i sportem.

Nyní v důchodovém věku o víkendech (pokud se nestará o vnoučata) pečuje o několik zahrádek, s manželem se ráda prochází přírodou a sportuje.

Rodinné tradice

Rozhovor s Davidovou babičkou jsem vedla začátkem dubna, v období velikonočních příprav, a tak mě zajímalo, jak tyto svátky prožívala dříve a jak je tráví dnes. Odpověděla mi: „*No, to jsme pak, když byly děti větší, jezdili za babičkou do těch Jeseníků, kde se to dodržovalo dostatečně. Ty Velikonoce, tam jsou nejdůležitější svátky, víc než Vánoce.*“

V současnosti ve zvycích a tradicích pokračuje a předává je i vnukovi: „*V dnešní době se snažíme tak, jak to bejvávalo kdysi, takže mě čekaj mazance, nějaký cukroví, obarvit vajíčka. To budu dělat s Davidem.*“

Také Vánoce dodržuje paní Eva N. tradičním způsobem. Vybavuje si především přípravy spojené s těmito svátky (velké úklidy, vaření a pečení). K nejoblíbenějším vánočním zvykům řadí zpívání koled.

Mnoho tradic a zvyků převzaly její dospělé děti. Atmosféru jednotlivých svátků prožívají navzájem při společných rodinných setkáních.

Rodinné zázemí

Paní Eva N. si myslí, že dcera i syn vytvářejí svým dětem dobré rodinné zázemí a přála by si, aby stejné zázemí vytvořila její vnoučata v budoucnu svým dětem. Na otázku, zda je důležité mít dobré rodinné zázemí, mi odpověděla: „*Určitě. Je to totiž v dnešní době důležitá věc – soudržnost, bezpečí a taková jistota v dnešní nejistý době.*“

2.2.3 Analýza kresby Davida K.

Kresbu na téma „Co děláme doma nejraději, když máme volno“ vytvořil David K. (5 roků 9 měsíců) 27. 3. 2012 při ranních hrách v mateřské škole a nazval ji „Já a babička stavíme z Lega“. Stejně jako u Elišky P. jsem zvolila techniku kolorované kresby (konkrétně kresbu černým voděodolným fixem kolorovanou vodovými barvami).

David nakreslil nejdříve dům se střechou ve tvaru lichoběžníku. Řekl mi, že je to dům jeho babičky. Budova nemá přední stranu, a proto je vidět do interiéru (jedná se o tzv. transparentnost kresby). V pravé části domu David znázornil sebe, jak se v podřepu sklání k domečkům z Lega. Dále nakreslil babičku, která za ním stojí a v natažených rukou mu podává dílky stavebnice. Pokračoval kresbou dalších staveb z Lega, oken, slunce a mráčku. Nakonec vedle domu vlevo vyobrazil jehličnatý strom. Tím kresbu ukončil.

Zeptala jsem se ho, zda nakreslí ještě někoho z rodiny, třeba maminku. Odpověděl mi: „*Ne, to nejde. Maminka je přece v práci!*“ „*A tatínka nakreslíš?*“, ptala jsem se dál. Chvilí přemýšlel a pak řekl: „*Tatínka, to bych mohl. Tak jo, jako že se teď vrací z práce a otevírá dveře.*“ Po dokončení kresby otce ještě naznačil vedle domu dvěma vodorovnými čarami trávu.

Kresba je bohatá po stránce obsahové a dějové (chlapec si staví z kostek, babička mu pomáhá, otec se vrací z práce). Přestože kresba lidské postavy není příliš detailně propracovaná, vyniká řadou náročných prvků, které svědčí o vyspělém grafickém projevu (např. David dokáže nakreslit postavy z profilu, umí zachytit jejich pohyb). Čára je vedena plynule a jistě.

U každé postavy vznikla nejprve hlava, pak krk, tělo a nakonec nohy a ruce, které jsou znázorněny „silné“ (tzn. dvěma rozdvojenými liniemi představujícími obrys končetiny). Ruce jsou zakončeny prsty ve tvaru jednoho nebo dvou obloučků. Na nohou nechybí obuv.

Kolorovaná kresba zachycuje poklidnou a radostnou rodinnou atmosféru, která je vyjádřena nejen jasnými a veselými barvami, ale i kompozicí postav a jejich úsměvy.

O dva dny později, po ukončení rozhovoru jsem kresbu ukázala Davidově matce. Trochu ji mrzelo, že na obrázku chybí, ale nakonec mi řekla: „*Víte, ono je to pravda. Babička se o něj stará hodně. Vlastně, když jsme se spolu teď bavily, tak jsem vám říkala, že u mojí mámy se má skoro líp než doma. Je tam zvyklej a spokojenej. Tak to vlastně nakreslil podle pravdy.*“

Kresbu „Já a babička stavíme z Lega“ vytvořil David K. (5 roků 9 měsíců).

3 Tvořivá dílna v mateřské škole „Náš dům“

V květnu 2012 jsem realizovala poslední část kvalitativního výzkumu. Dne 10.5. u příležitosti Dne rodin⁵ jsem společně s kolegyní připravila tvořivou dílnu, jejímž obsahem byla výroba papírového domu z krabice od bot. Téma „Náš dům“ bylo zvoleno záměrně (dům jako symbol střechy nad hlavou, bezpečí a jistoty; dům jako místo, v němž rodina společně žije; dům jako synonymum pro domov).

Cílem této akce bylo setkání dětí a dalších členů rodiny v mateřské škole a prožití příjemného odpoledne při společném tvoření a hraní.

Z metod pedagogického výzkumu jsem použila přímé, nestandardizované, extrospektivní pozorování doplněné fotodokumentací (viz Příloha č. 9 – Fotografie z tvořivé dílny). Dále jsem zvolila dotazování ústní a písemné. Dne 11. 5. se děti podělily o své zážitky z tvořivé dílny při rozhovoru v komunitním kruhu. Zpětnou vazbu mi poskytli i někteří rodiče, kteří v následujících dnech písemně odpověděli na otázku „Jak jste prožili Den rodin v MŠ?“

3.1 Příprava, průběh a zhodnocení Dne rodin v mateřské škole

Čtvrteční dopoledne dne 10. 5. 2012 bylo plné příprav na odpolední oslavu Dne rodin. Děti připravovaly malé pohoštění (špízy z čerstvého i sušeného ovoce; ježky z jablka, rozinek a želé bonbónů) a servírovaly různé druhy sušenek na talířky. Dále si vytvořily „papírovou rodinu“ (černým fixem si nakreslily jednotlivé členy rodiny, vybarvily je pastelkami a vystřihly). Papírové postavičky si uložily do své krabice od bot.

Odpoledne, brzy po 15. hodině se třída zaplnila rodiči (převážně matkami) a sourozenci. Potěšilo mě, že nás navštívily také dvě babičky.

Dospělí společně s dětmi začali vyrábět dům. Na stolech bylo připraveno dostatečné množství výtvarných a pracovních pomůcek (fixy, tužky, pastelky, nůžky, lepidla, pravítka, průhledné lepicí pásy) a pestrá nabídka různého materiálu (papíry bílé, barevné, vzorované, modelína, špejle, plastové uzávěry od PET lahví). K dispozici byly i šablony pro sestavení stolu a židliček.

Bylo zajímavé pozorovat jednotlivé členy rodiny při práci (jak spolupracují, komunikují, plánují rozmístění nábytku, vymýšlejí zajímavé prvky a detaily do interiéru domu, vybírají materiál, rozdělují si úkoly, prosazují se i ustupují, pomáhají si a

---

⁵ Mezinárodní den rodiny připadá na 15. květen.

společně tvoří). Někteří rodiče a sourozenci vyráběli dům společně s dětmi a vydatně jim pomáhali. Jiní se spíš dívali a jen občas poradili a doporučili svým potomkům, jak stavbu vylepšit a obohatit. Některé matky lepily dům samy, jejich děti o tvořivou dílnu neprojeví zájem a raději si hrály na koberci. Většina dětí a dospělých však byla výstavbou domu plně zaujata, a tak se záhy obyčejné krabice od bot proměnily v útulně zařízené domečky, vybavené papírovým nábytkem a různými dekoracemi (např. váza na stole, květiny za oknem, obraz na stěně).

Mile mě překvapila kreativita a originalita některých rodičů a dětí. Rodina Miloslava S. doplnila stavbu řadou detailů – okapem, venkovním vstupním schodištěm a předzahrádkou s dřevinami. Matka Davida K. vymyslela střešní okna s posuvnými žaluziemi. Otec Viktorie P. vytvořil okenní rámy (ze špejlí), televizní anténu (z kancelářské sponky) a společně s dcerou vymodeloval jídlo na papírové talířky).

Po dokončení stavby papírového domu většina dospělých a dětí využila volný čas k občerstvení a hraní. Rodiče (zejména matky) si spolu povídali u šálku kávy nebo si hráli se svými dětmi na koberci (skládali puzzle, stavěli z kostek, vařili v kuchyňském koutku atd.).

Tvořivého odpoledne se zúčastnilo celkem 65 osob: 22 dětí z naší třídy, 21 matek, 8 otců, 2 babičky a 12 sourozenců. Zpočátku jsme se potýkali s nedostatkem místa u pracovních stolů. Problém jsme vyřešili zapůjčením stolů z vedlejší třídy a rozšířením pracovní plochy do sborovny, která na naši třídu navazuje.

I přes poměrně silný hluk a živou (někdy až živelnou) tvůrčí atmosféru pokládám Den rodin v naší mateřské škole za zdařilý a úspěšný. Řadu pozitivních ohlasů jsem zaznamenala od rodičů (např. pochvala a poděkování při rozloučení). Velmi si cením hodnocení především od samotných dětí. Jejich radost a úsměvy se pro mě staly největší odměnou tohoto dne.

3.2 Tvořivá dílna z pohledu dětí

V pátek 11. 5. 2012 jsem si s dětmi povídala v ranním komunitním kruhu na téma „Jak jsme prožili včerejší Den rodin v mateřské škole“ (Příloha č. 10 – Zážitky dětí z tvořivé dílny).

Ptala jsem se dětí, s kým tvořivé odpoledne strávily, co se jim povedlo, z čeho měly radost. Některé děti vyprávěly v bohatě rozvinutých souvětích, jiné odpovídaly jednoslovně nebo v krátkých větách. Těmto dětem jsem pokládala ještě další doplňující otevřené otázky, abych je přiměla k rozvinutému mluvenému projevu.

Většina chlapců a dívek vyprávěla o výrobě papírového domu. Na otázku „Z čeho jste měli největší radost?“ např. odpovídali:

- *Že se mi ten domeček povedl. My jsme tam s mámou a tátou udělali modré záclonky a obraz.*
- *Z toho, že já jsem ten domeček skoro udělal sám. Udělal jsem tam dveře a záclony a ještě okno na střeše, komín a z něj kouř. Máma mi taky pomáhala, ale Vítka je ještě malej, tak se jenom díval.*
- *Jak se mi povedl ten domeček. Já jsem tam udělal sám střechu a ten komín. Maminka vystřihovala kytičky.*
- *Z toho domečku. Mamka lepila střechu, já jsem dělala židli a stůl a pak jsme nalepily talíře a ubrousek. Pak jsme ty postavičky daly do domečku.*
- *Že se nám povedl ten domeček. Maminka moc nemá ráda děláni věcí z papíru a skládání a lepení, že to neumí, ale nakonec se jí povedl.*

Někteří měli největší radost ze společného hraní s rodiči a sourozenci:

- *My jsme si hráli nejdřív s tamtěma kostkami, co jsou pod klouzačkou, a pak jsme si hráli s ponorkou a pak jsme robili ten domeček.*
- *Jak jsme si hráli v kuchyňce a já jsem mamince uvařil kafe.*
- *Já jsem si hrál s mámou žabky na koberci.*

Některé děti dávaly přednost občerstvení nebo volné hře s kamarády. Na otázku „Z čeho jsi měl největší radost?“ např. Jakub T. odpověděl: „*Jak jsme si hráli s Nikolou s dinosaurama.*“ Zeptala jsem se, zda si maminka hrála s nimi. „*Ne, ona dělala ten domeček,*“ řekl mi a dodal: „*Já jsem moc nechtěl. Já jsem si chtěl radši hrát.*“

Nejpůsobivěji vyzněla odpověď Finleyho S., který vyjádřil svůj vztah k mladšímu sourozenci: „*Já jsem měl největší radost, že děti měly radost, že viděj takovýho malýho bráčku jako je Robík. Takový krásný miminko. Ty nožičky, takovej tlustouček cvalíček.*“

Každé dítě prožívalo Den rodin trochu jinak, přesto si odnášely domů jeden společný zážitek – odpoledne strávené v mateřské škole se svými nejbližšími.

3.3 Tvořivá dílna z pohledu rodičů

Požádala jsem rodiče a prarodiče, zda by mohli stručně zhodnotit, jak prožili Den rodin v naší třídě. V následujících dnech jsem získala celkem 13 písemných odpovědí

od rodičů (z toho 11 od matek) a uspořádala je do tří kategorií: 1. hodnocení kladná, 2. hodnocení smíšená (tj. kladná i záporná) a 3. hodnocení s připomínkami a návrhy (Příloha č. 11 – Tvořivá dílna z pohledu rodičů).

Dvě matky a jeden otec připojili k hodnocení připomínky vztahující se k brzkému zahájení akce a obtížnému skloubení s pracovními povinnostmi. Jedna z matek dále navrhovala uspořádat během roku více podobných společných aktivit. Jinak byli velmi spokojeni. Zde jsou jejich odpovědi:

- *Bohužel jsem mohl přijít až na posledních 30 minut, ale bylo to milé. Kačenka mě překvapila, jak je šikovná, a ostatní rodiče, jak jsou vynalézaví. Děkuji za milou akci.*
- *Ocenila bych více společných aktivit. Jako pracující bych dala začátek od 16 hodin. Jinak pěkné odpoledne.*
- *Bylo to příjemné. Poznali jsme, jak fungují děti ve školce. Bohužel k brzké odpolední době se špatně zajišťuje přítomnost obou rodičů či prarodičů vzhledem k pracovním povinnostem.*

Hodnocení dalších dvou matek byla smíšená (obsahovala kladné i záporné momenty). Matky pozitivně ohodnotily výrobu papírového domu, ale přiznaly, že jejich děti tato činnost příliš nebavila a raději si hrály s kamarády:

- *Měli jsme pěkné odpoledne ve školce. Syn nám ukazoval výtvary (co postavil z kostek) a byl pyšný, že dorazil i tatínek. Domeček jsme udělali pěkný, ale syna to moc nebavilo. On není moc na výtvarku, radši si hrál s kostkami.*
- *Výborný nápad. Já jsem si „zamodelařila“, jen dítě mi celou tvorbu přenechalo a šlo si hrát s kamarády (některé děti krásně tvořily s maminkami).*

Většina rodičů vnímala Den rodin jako dobrý nápad, inspiraci, příležitost ke společnému tvoření a hraní s dětmi i možnost k setkání s ostatními rodiči:

- *Den rodin byl velice krásný. Byly tam inovační prvky. Byla to pro mne inspirace.*
- *Den rodin se mi moc líbil, výroba rodinného domečku byla bezvadná. Těšíme se na další akce.*
- *Super, výborný nápad. Krásně prožité odpoledne ve školce. Děti byly spokojené a líbilo se jim to.*

- *Setkání bylo velmi milé. Moje dcera vždy ocení, když spolu něco děláme. Líbí se mi, když mi dcerka může ukázat své oblíbené hračky ve školce. Tvořily jsme i si trochu pohrály.*
- *Popovídala jsem si s ostatními rodiči. Podělili jsme se o radosti a starosti s našimi dětmi.*
- *Děkujeme za pozvání. Popovídali jsme si s ostatními rodiči a zjistili, že už nám děti trošku vyrostly.*

Jedna matka byla potěšena samostatností své dcery: „Byla jsem velmi překvapena, jak je moje dítě samostatné a soběstačné. Překvapilo mě, že si samo umí připravit svačinku, prostřít, uklidit po sobě apod. Já a moje dcera vám děkujeme za tento den a vaši práci.“

Někteří rodiče navázali na tvořivou dílnu a ve výstavbě papírového domu pokračovali doma. Tato činnost pro ně nebyla pouhou jednorázovou školní akcí, ale motivací k dalšímu společnému tvoření v prostředí domova:

- *Den rodin v mateřské škole se nám moc líbil. Výsledkem je krásný domeček, se kterým si může dcerka hrát doma a dál jej vylepšovat. Všichni jsme se společně zapojili a to bylo fajn.*
- *Den rodin jsme prožili ve školce oba rodiče s dcerou. Při dostavbě rodinného domku jsme se výborně pobavili. Ovšem výstavba rodinného domu to není jen tak. Doma na něm s Lenkou stále pracujeme a dostavujeme jej. Již se těšíme na příští podobnou akci.*
- *Den rodin jsme si se synem ve školce velmi užili. Děti a paní učitelky připravily osvěžující ovocné občerstvení. Vyráběli jsme rodinný dům z krabice od bot, lepili stůl, židle, postavy, které znázorňovaly celou naši rodinu. Ještě doma jsme si s domečkem hráli, společně s tatínkem a sestřičkou vytvářeli další nábytek a věci do domečku. Připomněli jsme si taky, jak je pro nás naše rodina důležitá.*

Rodiče, kteří odpověděli na otázku „Jak jste prožili Den rodin v MŠ?“, mi poskytli zpětnou vazbu k hodnocení tvořivé dílny. Prostřednictvím jejich názorů a návrhů jsem získala také zajímavé podněty pro další pedagogickou činnost.

4 Shrnutí výsledků kvalitativního výzkumu

Praktickou část diplomové práce jsem realizovala od února do května 2012 v mateřské škole, ve které působím jako učitelka. Kvalitativní výzkum představoval **aktuální sondu** do světa dětí předškolního věku, jejich rodičů a prarodičů **s cílem hlubšího porozumění dnešnímu dítěti předškolního věku**. Tento obecný cíl se mi podařilo splnit prostřednictvím dílčích cílů vytyčených **ve třech výzkumných částech**:

1. úvaha rodičů a prarodičů o dětství,
2. dialogy o rodině a dětech,
3. tvořivá dílna v mateřské škole – Náš dům.

Nejprve jsem požádala rodiče a prarodiče o krátkou písemnou úvahu nad dětstvím. Cílem bylo zjistit, **jakou hodnotu má dítě pro současnou rodinu** a sledovat, **zda a jak se mění pojmání dětství a dítěte předškolního věku** (tj. od narození do 6 (7) let v průběhu posledních cca 70 let z pohledu rodičů a prarodičů).

Současní rodiče a prarodiče si dítěte velmi cení jako významné životní hodnoty: děti představují smysl jejich života, přinášejí jim citové uspokojení a jistotu, přispívají k jejich stimulaci, činnosti a rozvoji, znamenají reflexi jejich vlastního života, jsou pro ně radostí i starostí zároveň a napomáhají kontinuitě jejich života ve vztahu k budoucnosti i minulosti.

Podle většiny rodičů a prarodičů se dětství v průběhu posledních několika desetiletí výrazně proměnilo. V některých oblastech jsou dnešní děti bohatší oproti předchozím generacím, v jiných ošizenější. Jsou silně ovlivněny moderní, mnohdy uspěchanou dobou, médií, technikou a informacemi. Většina rodičů a prarodičů se domnívá, že média a technika působí na děti převážně negativně. Méně z nich připouští i kladný vliv moderních komunikačních a informačních prostředků.

Rodiče a prarodiče si uvědomují, že dnešní společnost nabízí nepřehledné množství aktivit a zájmových kroužků dětem již od nejútlejšího věku. Pestrou nabídku volnočasových aktivit pro děti přijímají některé matky pozitivně. Mnoho rodičů a prarodičů však upozorňuje na riziko přesycení a přetížení dětského organismu. Některé matky intenzivněji vnímají rizika současné doby a mají zvýšenou tendenci děti ochraňovat.

Několik matek a jedna babička se shodují v názoru, že dítě je formováno nejen vnějšími společenskými vlivy, ale především rodinným prostředím.

Dále se mi podařilo splnit druhý cíl: **poznat blíže život ve dvou vybraných rodinách** (v rodině Elišky P. a v rodině Davida K.). V rozhovorech s jednotlivými členy rodiny jsem se zaměřila především na **hodnotu dítěte pro rodinu, volný čas a rodinné tradice**. Atmosféru rodinného soužití doplnily kresby dětí na téma „Co děláme doma nejraději, když máme volno“.

Obě rodiny si svých dětí velmi váží jako důležité životní hodnoty, vytvářejí jim bezpečné, podnětné a citově bohaté zázemí, **podporují jejich všestranný rozvoj** zejména při společném trávení volného času a **předávají jim rodinné zvyky a tradice** jako významnou součást rodinného kulturního bohatství.

K zajímavému zjištění jsem dospěla především v rodině Davida K., v níž má důležitou roli babička (matčina matka), která se o vnuka pravidelně stará a tráví s ním hodně volného času. Jejich silný citový vztah se promítl i do obsahu Davidovy kresby, ve které nakreslil, jak si společně s babičkou staví z Lega.

Obě rodiny jsou úplné a dobře fungující. **Obě rodiny si uvědomují, že příznivé rodinné prostředí je důležité pro zdravý vývoj a budování osobnosti dítěte, vnímají svou rodinu jako jistotu a oporu v dnešní uspěchané době.**

Poslední část kvalitativního výzkumu jsem realizovala u příležitosti Dne rodin. Společně s kolegyní jsem připravila **tvořivou dílnu**, jejímž obsahem byla výroba papírového domu. Téma „**Náš dům**“ bylo zvoleno záměrně: dům jako symbol střechy nad hlavou, bezpečí a jistoty; dům jako místo, v němž rodina společně žije; dům jako synonymum pro domov.

Cílem této akce bylo **setkání dětí a dalších členů rodiny v mateřské škole a prožití příjemného odpoledne při společném tvoření a hraní.**

Každé dítě prožívalo Den rodin trochu jinak, přesto si odnášely jeden společný zážitek – odpoledne strávené v mateřské škole se svými nejbližšími.

Většina rodičů vnímala Den rodin jako dobrý nápad, inspiraci, příležitost ke společnému tvoření a hraní s dětmi i možnost k setkání s ostatními rodiči. Svými názory a návrhy mi poskytli zajímavé podněty pro další pedagogickou činnost.

Domnívám se, že smysl (cíl) akce se podařilo naplnit, že byla velmi zdařilá a pozitivně přijatá dětmi i dospělými, což se projevilo mj. i v tom, že někteří rodiče navázali na tvořivou dílnu a ve výstavbě papírového domu pokračovali v prostředí svého domova.

5 Diskuse

Tvorba diplomové práce pro mě byla velmi náročná, ale také zajímavá a přínosná. V teoretické části jsem se zájmem zpracovávala především dějiny dítěte ve druhé kapitole nazvané „Proměny dětství a rodiny – pohled do historie“. Názory odborníků a historická fakta jsem doplnila krátkými citacemi ze životopisů a dopisů několika významných osobností (císař římský a král český Karel IV., učitel J. J. Ryba, malíř J. Lada, spisovatelka J. Loukotková) i méně známých lidí (šlechtična Perchta z Rožmberka, A. Kavalírová, vdova po zakladateli sklářské huti v Sázavě). Tyto osoby žily v různých dobách, patřily k různým společenským vrstvám a tudíž i jinak prožívaly dětství, manželství a rodičovství. Přesto zápasily mnohdy s podobnými problémy, s nimiž se potýkají lidé v současnosti, což dokládají vzpomínky rodičů a prarodičů uvedené v praktické části v kapitole první nazvané „Úvaha rodičů a prarodičů o dětství“. Např. Perchta z Rožmberka ve svých dopisech vylíčila nešťastné manželství s Janem z Lichtenštejna (s. 27). Také dnes jsou mnohá manželství v krizi a neshody rodičů těžce nesou především děti (s. 55). Někteří rodiče a prarodiče si vzpomněli, jak byli v dětství tvrdě a přísně doma vychováváni (s. 55). Autoritativní otcovské vedení zažil i J. Lada (s. 33) a matčin direktivní přístup zakusila také J. Loukotková (s. 36). Klidné a radostné dětství prožila teprve u prarodičů.

Velkou pozornost jsem věnovala problematice dětství v současnosti. Jaké je dnešní dětství? Názory odborníků a závěry výzkumů uvedené v kapitole „Rodina a dětství na přelomu 20. a 21. století (s. 37 - 44) se shodují v mnohém s úvahami rodičů a prarodičů (s. 56 - 57): dětství dnešních dětí je často konzumní, medializované, uspěchané, hlídané před nástrahami světa, přetížené (zejména zájmovými kroužky, nároky a ambicemi rodičů) a zanedbávané (především v oblasti citových vztahů).

Příprava a realizace praktické části byla časově a obsahově náročná, neboť se jednalo o kvalitativní výzkum složený ze tří částí. Obtížné bylo zpracování získaných údajů (úvahy rodičů a prarodičů o dětství, rozhovory o rodině a dětech, analýza dětské kresby, tvořivá dílna v MŠ).

Za největší přínos této práce považuji písemné úvahy rodičů a prarodičů, v nichž vyjádřili svůj vztah k dětem, vzpomínali na vlastní dětství a zamysleli se nad kladnými a zápornými stránkami současného dětství. Odpovědět na tři otevřené otázky je mnohem náročnější než označit v dotazníku jednu z nabízených možností, proto si cením toho, že z 60 oslovených napsalo úvahu 38 respondentů.

Uvědomuji si, že šetření probíhalo jen na velmi malém výzkumném vzorku a bylo by jistě zajímavé jej rozšířit o rodiče a prarodiče z dalších tříd, případně z dalších mateřských škol.

Velmi obtížné bylo vytipovat potenciální rodiny ochotné poskytnout mi rozhovor se zaměřením na hodnotu dítěte, volný čas a rodinné tradice. Původní záměr vést rozhovor se všemi dospělými členy jedné rodiny jsem záhy přehodnotila kvůli nejrůznějším překážkám (např. uzavřenost, nesdílnost otců, vzdálené bydliště prarodičů). Nakonec se mi podařilo poznat blíže život ve dvou rodinách. V první rodině jsem vedla rozhovor s rodiči (mohla jsem porovnávat ženský a mužský pohled na rodinnou problematiku). V druhé rodině jsem vedla rozhovor s matkou a babičkou (mohla jsem sledovat názory na výchovu, volný čas a tradice z pohledu dvou generací).

Kvalitativní výzkum jsem zakončila tvořivou dílnou v mateřské škole. Děti společně s dalšími členy rodiny si vyrobily papírový dům. Téma „Náš dům“ bylo zvoleno záměrně (o symbolice domova a domu jsem se zmínila v teoretické i praktické části): dům, domov představuje bezpečí, jistotu a střechu nad hlavou, znamená mít svůj koutek na hraní a na spaní, místo u stolu a zejména být obklopen svými nejbližšími, s nimiž je nám dobře (s. 50; s. 71).

Výsledky kvalitativního výzkumu vnímám také jako přínos pro moji pedagogickou praxi. Uvědomila jsem si, že i v dnešní hektické a časově náročné době jsou rodiče a prarodiče ochotni věnovat mi svůj čas a zamyslet se nad dětstvím.

Za největší osobní obohacení pokládám atmosféru tvořivé dílny v mateřské škole. Pozitivní odezvu na tvořivé odpoledne jsem zaznamenala od dětí i rodičů. Letos bychom opět chtěli uspořádat podobnou akci. Setkání dětí a dospělých v MŠ a jejich společné tvoření by se mohlo stát tradicí naší školy.

Závěr

Význam dítěte a jeho postavení v rodině a ve společnosti se v historickém vývoji výrazně měnily. Dospělí s dětmi často necitlivě zacházeli, přísně je vychovávali a tvrdě trestali. Dítě považované za obyčejnou věc, zboží nebo majetek otce nemělo valnou hodnotu, mohlo být prodáno nebo dokonce zbaveno života. Dítě bylo vnímáno především jako výhodná pracovní síla, v bohatých rodinách jako dědic rodinného vlastnictví a pokračovatel rodu.

Dětství bylo krátké, končilo přibližně mezi 5. a 7. rokem věku, pak se dítě stávalo tzv. malým dospělým (nedokonalou zmenšeninou dospělého) a zpravidla odcházelo z rodiny ke dvoru, do učení ke kupci nebo řemeslníkovi, do služby na statek. Se svými rodiči, sourozenci a příbuznými se už vůbec nemuselo setkat.

K „objevení dětství“ jako specifické etapy odlišné od dospělosti došlo teprve v novověku, nejprve na stránkách filosofických a pedagogických spisů. Bohužel v praktickém životě zůstávala výchova i nadále přísná a plná trestů. Teprve v průběhu 17. století se postupně a pomalu prohluboval zájem o dítě ve šlechtických a později měšťanských rodinách. Rodiče začali svým dětem poskytovat více lásky, společně si hráli, konejšili je v bolesti a smutku.

Od druhé poloviny 19. století dospělí projevovali svým potomkům více citovosti, ale zároveň dbali na kázeň, často upevňovanou tělesnými tresty a zastrašováním. Při výchově byl kladen důraz na mravnost, pokoru a úctu k rodičům, především k otci.

Negativním jevem spojeným s rozvojem průmyslu se stala dětská práce v továrnách. Pro chudé rodiny představovalo dítě výhodnou finanční posilu při řešení tíživé ekonomické situace, pro kapitalistické zaměstnavatele lacinou pracovní sílu bez jakékoliv pracovněprávní ochrany.

Zásadní obrat pojmání dětství přineslo až 20. století, právem nazývané století dítěte. Na jeho počátku se v mnoha zemích zvedaly vlny ostré kritiky necitlivého zacházení s dítětem a sílily snahy uplatňovat v praxi novou, lepší výchovu respektující dětskou přirozenost a svobodu. Dítě začalo být oslavováno, uctíváno, mnohdy až přehnaně zbožňováno. Stalo se středem zájmu celé společnosti. Zároveň rostly tendence k uznání jeho úplné právní subjektivity a ochrany, které vyvrcholily v roce 1989 formulováním Úmluvy o právech dítěte.

Na základě provedeného výzkumného šetření bylo zjištěno, že **současní rodiče a prarodiče si dítěte vysoce cení a vnímají jej především jako hodnotu citovou.** Dítě

představuje smysl jejich života, přináší jim citové uspokojení a jistotu, přispívá k jejich stimulaci, činnostnosti a rozvoji, znamená reflexi jejich vlastního života, je pro ně radostí i starostí zároveň a napomáhá kontinuitě jejich života ve vztahu k budoucnosti i minulosti.

Při porovnání s historickými epochami minulosti se postoj rodiny a společnosti k dítěti v mnohém zlepšil, přesto však i dnešní děti často strádají a trpí (jsou zanedbávané, citově ochuzené, zneužívané, týrané, přetěžované).

Každý by měl podle svých možností a sil přispět k tomu, aby se děti měly lépe, protože šťastné dětství se stává pevným základem pro spokojený a naplněný život v dospělosti. O významu lásky a úcty k dítěti psal již Komenský (2007, s. 24), jeho poselství je aktuální i ve světě současném: *„Dítka plynou z podstaty naší a jsou jako tíž my: a protož tutouž lásku a vážnost jim, kterouž sami sobě, povinni jsme.“*

Odborná literatura, periodika a internetové zdroje

Bartáková, H., Kulhavý, V. Rodina a zaměstnání II., Mladé rodiny. Praha: VÚPSV 2007.

Bartošová, M. Souvislosti partnerství a mateřství: vliv partnerského vztahu na rozhodování žen o mateřství. *Sociální studia* [on line]. 2011, ročník 8, číslo 4 [citováno 2012-08-08]. Dostupné na WWW: www.fss.muni.cz/cz/site/vedaavyzkum/index.html

Bláha, I. A. Sociologie dětství. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě 1946.

Bocan, M. a kol. Děti v ringu dnešního světa (Hodnotová orientace dětí ve věku 6 až 15 let). *Národní institut dětí a mládeže Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy* [on line]. Praha: NIDM 2012 [citováno 2013-02-16]. Dostupné na WWW: www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot/vyzkumy/cile-a-vystupy/deti-v-ringu-dnesniho-sveta

Boš, P., Matějček, Z., Švejcar, J. Dialogy o rodině. Praha: Národní centrum podpory zdraví 1994.

Brazelton, T. B., Greenspan, S. I. Die sieben Grundbedürfnisse von Kindern. Weinheim: Beltz 2002.

Čáp, J., Mareš, J. Psychologie pro učitele. Praha: Portál 2001.

Davido, R. Kresba jako nástroj poznání dítěte. Praha: Portál 2001.

Dunovský, J., Dytrych, Z., Matějček, Z. Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě. Praha: Grada 1995.

Ettlerová, S., Kuchařová, V. a kol. Postoje a zkušenosti s harmonizací rodiny a zaměstnání rodičů dětí předškolního a mladšího školního věku. Praha: VÚPSV 2006.

Fontana, D. Psychologie ve školní praxi. Praha: Portál 1997.

Grecmanová, H., Neumeister, P. Historické proměny dětství (významný problém dějin pedagogiky). In *Mezinárodní konference Všeobecné vzdělávání pro všechny*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze 2004, s. 242 – 254.

Hadj-Moussová, Z. Pedagogická psychologie pro vychovatele. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta 2006.

Hartl, P. Stručný psychologický slovník. Praha: Portál 2004.

Hašková, H., Rabušic, L. K nízké sňatečnosti v České republice. *Sociální studia* [on line]. 2008, ročník 5, č. 2 [citováno 2012-08-08]. Dostupné na WWW: www.fss.muni.cz/cz/site/vedaavyzkum/index.html

Hauserová-Schönerová, I. Děti potřebují prarodiče. Praha: Portál 1996.

- Hejlová, H. Práva dítěte ve vzdělávání – výzva pro učitele. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta 2010.
- Helus, Z. Dítě v osobnostním pojetí. Praha: Portál 2009.
- Helus, Z. Sociální psychologie pro pedagogy. Praha: Grada 2007.
- Helus, Z. Témata dětské agresivity. *Poradce ředitelky mateřské školy*, 2012, ročník 1, číslo 7, s. 28 – 30.
- Horská, P. a kol. Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy. Praha: Panorama 1990.
- Chráska, M. Metody pedagogického výzkumu. Praha: Grada 2007.
- Kolláriková, Z., Pupala, B. Předškolní a primární pedagogika. Praha: Portál 2001.
- Komenský, J. A. Informatorium školy mateřské. Praha: Academia 2007.
- Koťátková, S. Dítě a mateřská škola. Praha: Grada 2008.
- Koukolík, F. Před úsvitem, po ránu. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Karolinum 2008.
- Kraus, B. Základy sociální pedagogiky. Praha: Portál 2008.
- Kropáčková, J. Dítě předškolního věku dříve a dnes. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta 2008.
- Lenderová, M., Rýdl, K. Radostné dětství? Praha a Litomyšl: Nakl. Ladislav Horáček – Paseka 2006.
- Matějček, Z. Co děti nejvíc potřebují. Praha: Portál 2008.
- Matějček, Z. Dítě a rodina v psychologickém poradenství. Praha: SPN 1992.
- Matějček, Z. Rodiče a děti. Praha: Avicenum 1986.
- Matoušek, O. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Sociologické nakladatelství 1993.
- Možný, I. Sociologie rodiny. Praha: Sociologické nakladatelství 2011.
- Novák, T. Sourozenecké vztahy. Praha: Grada 2007.
- Oprailová, E. Předškolní pedagogika 1, Smysl a proměny dětství. Liberec: Technická univerzita 2002.
- Oprailová, E., Kropáčková, J. Studijní texty k předškolní pedagogice s úvodem do pedagogiky. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta 2005.
- Oprailová, E., Gebhartová, V. Jaro, léto, podzim, zima v mateřské škole. Praha: Portál 1998.

Pražák, F. O budoucnosti dítěte československého. Praha: Melantrich 1920.

Průcha, J. Pedagogická encyklopedie. Praha: Portál 2009.

Rabušicová, M. O mezigeneračním učení. (Výstupy ze zářijového kulatého stolu k mezigeneračnímu učení, rok 2012). *Stálá konference asociací ve vzdělávání* [on line]. [citováno 2013-02-16]. Dostupné na WWW: www.zsmltu.cz/skav/?cat=7

Šulová, L., Zaouche-Gaudron, Ch. Předškolní dítě a jeho svět. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Karolinum 2003.

Tomášková, I. Sociální a emoční rozvoj dětí předškolního věku. *Poradce ředitelky mateřské školy*, 2012, ročník 1, číslo 9, s. 38 – 40.

Úmluva o právech dítěte.

Uždil, J. Čáry, klikyháky, paňáci a auta. Praha: SPN 1984.

Beletrie

Kavalírová, A. Paměti babičky Kavalírové. Praha: Český spisovatel 1993.

Lada, J. Kronika mého života. Praha: Odeon 1974.

Lucemburský, K. IV. Vlastní životopis. Praha: Vyšehrad 1970.

Ryba, J. J. Školní deníky J. J. Ryby. Praha: SPN 1957.

Skýbová, A., Porák, J. Listy Bílé paní Rožmberské. Praha: Panorama 1985.

Přílohy

Příloha č. 1 – Dotazník pro rodiče a prarodiče

Příloha č. 2 – Dotazník vyplněný matkou

Příloha č. 3 – Čím jsou pro mě moje děti (vnoučata)

Příloha č. 4 – Jaké bylo moje dětství

Příloha č. 5 – Jaké je dětství dnešních dětí

Příloha č. 6 – Rozhovor s rodiči Elišky P.

Příloha č. 7 – Rozhovor s matkou Davida K.

Příloha č. 8 – Rozhovor s babičkou Davida K.

Příloha č. 9 – Fotografie z tvořivé dílny

Příloha č. 10 – Zážitky dětí z tvořivé dílny

Příloha č. 11 – Tvořivá dílna z pohledu rodičů